

CREDO KOMMENTAREN

Ordsprogenes Bog

En indledning og fortolkning
ved
Leif Kjøller-Rasmussen

Forlagets forord

Hvad er visdom? Det er et af omdrejningspunkterne i den anseelige samling af sentenser og leveregler, som vi kender som Ordsprogenes Bog. Visdom vokser ud af erfaringen og formidles ved appel til fornuften. Den er derfor koblet til hverdagslivet, om det så er ved kongens hof eller i det jævne hjem. I denne forståelse er visdom ikke kun en intellektuel disposition, men også en etisk forholden sig til livet i dets mange facetter. Visdom ligger derfor tæt op ad retfærdighed. Som det prægnant siges i indledningen til kommentaren: »Den retfærdige er den vise.« Samtidig er visdom i Ordsprogenes Bog tydeligt teologisk defineret, idet den i sin inderste kerne er funderet i ærefrygt for HERREN, Israels Gud.

Ordsprogenes Bog er det 30. bind i Credo Kommentaren, som siden 1977 har omfattet fortolkende vers-for-vers-kommentarer til Bibelens skrifter. Bindene i Credo Kommentaren har det til fælles, at de er skrevet i troskab mod den bibelske tekst og med det udgangspunkt, at Bibelen er Guds ord. Kommentarerne i serien skrives af teologer og bibelforskere og har som målgruppe præster og undervisere, men også interesserede og reflekterende bibellæsere uden fagteologisk baggrund.

Det er en glæde at kunne præsentere en så dybtgående og detaljeret kommentar til Ordsprogenes Bog, som den Leif Kjølner-Rasmussen har skrevet. De enkelte ordsprog forstås i sammenhæng med de større strukturelle helheder, de indgår i, og udlægges med stort overblik og kendskab til forskningslitteraturen. Samtidig er kommentaren rigt forsynet med noter og ekskurser. Det er mit klare indtryk, at der næppe tidligere på dansk er udgivet et værk om Ordsprogenes Bog af denne kaliber.

FORORD

Idet forlaget retter en stor tak til forfatteren, er det vores ønske, at Credo Kommentaren til Ordsprogenes Bog må blive til gavn, glæde og velsignelse for mange.

Filip Odgaard Bodilsen

Forlagschef

Indhold

Ekskurser	13
Forord	15
Forkortelser	17
Ordforklaringer	19
Indledning	25
Navnet på bogen	25
Teksten	26
Kanon	27
Forfatterskab	28
De vise og deres skrifter i det gamle Israel	30
Plads i det sociale liv	31
Strukturen i Ordsprogenes Bog / oversigt	33
Visdomsgenren	42
Litterær stil/genre	45
Bogens teologi	53
Vise og tåber	60
Mænd og kvinder	71
Ægtefæller	72
Lover visdommen for meget?	72
SAMLING I (1,1-9,18)	77
Titel og fortale 1,1-7	77

INDHOLD

Titel (1,1)	77
Fortale og motto (1,2-7)	78
Prolog med afsluttende visdomsdigt (1,8-9,18)	80
Belæring 1: Opfordring til at lytte til Visdommen og til at afvise syndernes opfordringer (1,8-19)	81
Mellemstykke: Visdommens formaning af og advarsel til de uerfarne (1,20-33)	87
Belæring 2: Beskyttelse mod de onde (2,1-22)	94
Belæring 3: HERRENS løfter og sønnens forpligtelser (3,1-12)	104
Mellemstykke: Betydningen af visdommen for mennesket og for Gud (3,13-20)	109
Belæring 4: Om det rette forhold til medmennesker (3,21-35)	115
Belæring 5: Om at erhverve visdommen som en hustru (4,1-9)	122
Belæring 6: Hold dig fra den forkerte vej (4,10-19)	125
Belæring 7: Vig ikke bort fra den rette vej (4,20-27)	128
Belæring 8: Advarsel mod den fremmede kvinde (5,1-23)	131
Mellemstykke: Forskellige slags onde mennesker (6,1-19)	143
Belæring 9: Den høje pris for at indlade sig med den fremmede kvinde (6,20-35)	151
Belæring 10: Den fremmede kvindes forførende taktik (7,1-27)	158
Mellemstykke: Visdommen lovpriser sig selv (8,1-36)	168
Visdommens og Tåbelighedens fester (9,1-18)	195
SAMLING II: SALOMO I (10,1-22,16)	205
Samling IIA: Antitetiske parallelle ordsprog (10,1-15,29)	205
1. Overskrift (10,1a)	206
2. Opdragelse, som lykkes eller mislykkes (10,1b-5)	206
3. Talens følger for en selv og for andre (10,6-14)	208
4. Rigdom og sikkerhed (10,15-16)	213
5. Kontrasten mellem retfærdiges og ondes skæbne (10,17-11,31)	215
6. To underafsnit om tale og handlinger (12,1-28)	237

7. God oplæring, etik og liv (13,1-25)	251
8. At leve i visdom (14,1-32)	264
9. Opretholde retfærdighed med en mild tale (14,33-15,4)	280
10. Vigtigheden af belæring (15,5-19)	283
11. Konsekvenser af retfærdighed og ondskab (15,20-29)	290
Samling IIB: Den kongelige samling (15,30-22,16)	296
1. Prolog: HERREN og hans konge (15,30-16,15)	297
2. Vis og tåbelig tale (16,16-30)	307
3. Alderdommens prægtige krone (16,31-17,6)	313
4. En samling ordsprog om tåber (17,7-28)	317
5. Tåbernes tale mod den vises tale (18,1-21)	328
6. Rigdom og visdom i retten og i hjemmet (18,22-19,23)	338
7. Læreren og tåbers straf (19,23-20,11)	353
8. Tale og handel (20,12-19)	365
9. HERREN hævner det onde ved sin vise konge (20,20-28)	369
10. Øve retfærdighed og ret (20,29-21,31)	375
11. Belæringer om rigdom og moral (22,1-16)	394
SAMLING III: ORD AF DE VISE (22,17-24,22)	409
Prolog (22,17-21)	409
Sektion A: Ti egyptisk inspirerede og tilpassede ordsprog (22,22-23,11)	413
1. udsagn: Ingen uret mod de svage (22,22-23)	414
2. udsagn: Intet fællesskab med de opfarende (22,24-25)	415
3. udsagn: Yd ikke usikker kaution (22,26-27)	416
4. udsagn: Flyt ikke markskel (22,28)	417
5. udsagn: Den succesrige (22,29)	418
6. udsagn: Vær påpasselig ved måltider med foresatte (23,1-3)	420
7. udsagn: Anstreng dig ikke for at blive rig (23,4-5)	421
8. udsagn: Tag ikke mod den misundeliges invitation (23,6-8)	423
9. udsagn: Belær ikke en tåbe (23,9)	425
10. udsagn: Respekt for faderløses ejendom (23,10-11)	425
Sektion B: En lydig søn (23,12-24,2)	426
1. udsagn: Almen opfordring til at lytte til belæring (23,12)	427

INDHOLD

2. udsagn: Spar ikke på tugten (23,13-14)	428
3. udsagn: Den vise søn glæder sin far meget (23,15-16)	429
4. udsagn: Vær ikke misundelig, men nidkær (23,17-18)	430
5. udsagn: Ingen udskejelser (23,19-21)	431
6. udsagn: Forholdet mellem forældre og søn (23,22-25)	432
7. udsagn: Rigtige og forkerte følgesvende (23,26-28)	434
Første tillæg: Spottesang mod drukkenbolten (23,29-35)	436
Andet tillæg: Gør ikke fælles sag med de onde (24,1-2)	440
Sektion C: Styrke i nød (24,3-12)	441
1. udsagn: Med visdom bygges et hus (24,3-4)	441
2. udsagn: Med visdom bliver en krig vundet (24,5-6)	442
3. udsagn: Den dumme (24,7)	444
4. udsagn: Rænkesmeden og spotteren (24,8-9)	444
5. udsagn: Medskyldighed på grund af passivitet (24,10-12)	445
Sektion D: Involver dig ikke med de onde (24,13-22)	447
1. udsagn: Visdommen er god og sød (24,13-14)	448
2. udsagn: Advarsel mod angreb på den retfærdige (24,15-16)	449
3. udsagn: Ingen skadefryd over fjendens fald (24,17-18)	451
4. udsagn: Vær ikke misundelig på de onde (24,19-20)	452
5. udsagn: Ingen omstyrtende forandringer (24,21-22)	453
SAMLING IV: FLERE ORD AF VISMÆND (24,23-34)	455
A Overskrift (24,23a)	455
B Domsafsigelse i retten (24,23b-25)	455
C Korrekt tale (24,26)	457
D Positiv holdning til arbejde (24,27)	458
E Forkert måde at tale på (24,28-29)	459
F Negativ holdning til arbejde (24,30-34)	460
SAMLING V: SALOMO II (25,1-29,27)	463
Overskrift (25,1)	463
Sektion C (25,2-27,27)	464
Hierarkiet ved hoffet og menneskelige konflikter (25,2-27)	464
Syv slags mennesker, man skal holde sig fra (25,28-26,28)	477

INDHOLD

Om venner og venskab (27,1-22)	489
Om at have omsorg for hjerde og flokke (27,23-27)	500
Sektion D (28,1-29,27)	503
Introduktion: Kontrast mellem forskellig livsstil (28,1)	504
Belæringen som målestok for herredømme (28,2-11)	504
Betydningen af ens forhold til Gud (28,12-28)	510
Verset i centrum: Pludselig død for de hårdhjertede (29,1)	519
Opdragelse, styre og behandlingen af de fattige (29,2-15)	520
Opfostring og ens forhold til Gud (29,16-27)	527
SAMLING VI: AGURS ORD (30,1-33)	535
Introduktion (30,1-9)	536
Overskrift (30,1a)	536
Agurs selvbiografiske bekendelse (30,1b-9)	538
Hoveddelen: Syv numeriske ord (30,10-31)	545
1. gruppe af talordsprog:	
Afvisning af grådighed (30,10-16)	547
2. gruppe af talordsprog:	
Visdommen ved at leve inden for grænser (30,17-31)	552
Konklusionen:	
Sæt dig ikke op imod den guddommelige orden (30,32-33)	562
SAMLING VII: LEMUELS ORD (31,1-31)	565
Overskriften (31,1)	565
Den ædle konge (31,2-9)	566
Den dygtige hustru (31,10-31)	569
Litteratur	585
Om forfatteren	597
Oversigt over bøger i serien Credo Kommentaren	599

Ekskurser

Sjæl, hjerte og ånd	58
Forskellige betegnelser for vise og retfærdige	63
Forskellige betegnelser for onde og tåber	67
De vise og deres belønning: livet	74
Dødsriget, graven og døden	84
Den fremmede og farlige kvinde	99
At stole på HERREN	106
Et livets træ i Ordsprogenes Bog	112
Skabelse og husbyggeri i Ordsprogenes Bog	114
HERRENS afsky	120
Ydmyg/hjælpeløs	121
Forståelsen af 5,15-23	138
Visdommen	170

EKSKURSER

Betydningen af <i>qānā</i>	181
Ordsp 8,22-36 og nærorientalske skabelsesberetninger	184
Forståelsen af ordet <i>'āmôn</i> i Ordsp 8,30	189
Visdommens hus og brugen af billedet i Ordsp 9,1-6	197
Rigdom og fattigdom i Ordsprogenes Bog	213
Betydningen af, at Gud har skabt alt til dets formål	301
Rente og åger	508

Forord

Ordsprogenes Bog indeholder mange gode råd og formaninger, som handler om livet i hverdagen. Livet i hverdagen med vore medmennesker er ikke noget, der kan skilles fra livet med Gud. I bogen *The Jesus Creed* argumenterer Scot McKnight for, at Jesu trosbekendelse var de to største bud i loven: *Du skal elske Herren, din Gud ...* og *Du skal elske din næste som dig selv*. Begge dele er nødvendige.

Profeterne i Det Gamle Testamente talte mest om den første del, men kritiserede også folket, når de overtrådte det andet bud. Store dele af Ordsprogenes Bog kan være en påmindelse om, hvordan man lever efter næstekærlighedsbuddet og dermed den praktiske del af det, som kan kaldes Jesu trosbekendelse eller det dobbelte kærlighedsbud.

Credokommentaren tager normalt sit udgangspunkt i den danske bibeloversættelse fra 1992 (herefter DO92), men jeg vil både henvise til grundteksten og til tidligere danske bibeloversættelser og de to nyeste oversættelser: Bibelen på Hverdagsdansk (herefter BHD) og Bibelen2020 (herefter B2020).

Der er enkelte henvisninger til hebraiske ord i Credo Kommentaren, men mange sproglige og grammatiske noter er placeret i et tillæg, hvor de er forsynet med henvisning til, hvilket vers og side i bogen de refererer til. Noget tilsvarende gælder kommentarer, som ikke er nødvendige, men som kan være supplerende. I tillægget henvises til siden og det ord eller udtryk i verset, som noten refererer til. I kommentaren er der placeret en °, hvor der vil være en supplerende note i tillægget. Tillægget rummer desuden et register over de skriftsteder, der er henvist til i kommentaren, og et personregister, som henviser til forfatterne til de bøger og artikler, jeg har

FORORD

benyttet. Dette tillæg kan downloades fra Forlagsgruppen Lohses hjemmeside (www.lohse.dk) eller rekvireres fra forfatteren (lkjras@gmail.com).

Jeg har tidligere arbejdet med visdomslitteraturen og har bidraget med en Credokommentar til Jobs Bog, som blev påbegyndt, mens jeg var lærer i hebraisk og GT på DBI fra 1984-1992 og udgivet i 1994. Ordsprogenes Bog har jeg skrevet en mindre kommentar til i Lohses Bibelværk for Menigheden (1996) og desuden bidraget med en gennemgang af Ordsprogenes Bog i Bibelnøglen (1998-2005). Da jeg blev pensioneret som sognepræst, blev jeg opfordret til at kommentere Ordsprogenes Bog. Kommentaren bærer præg af min baggrund som underviser.

Stor tak til min kone Bente, som har støttet mig i arbejdet og haft forståelse for, at arbejdet har krævet mange timer.

Leif Kjøller-Rasmussen,
Kibæk, november 2021

INDLEDNING

Navnet på bogen

Ordsprogenes Bog er navnet på den bog, som på hebraisk kaldes *Mišlê Šēlomô*, Salomos ordsprog, eller *Mišlê (ordsprog af ...)*, som jøderne senere forkortede den.

Navnet Ordsprogenes Bog går tilbage til den latinske bibel, Vulgata, som for en stor del skyldes Hieronymus (ca. 347 - ca. 420). Her blev bogen kaldt *Liber Proverbiorum*, Ordsprogenes Bog. I den græske oversættelse Septuaginta (LXX) kaldes bogen *Paroimiai Salômōntos*, Salomos ordsprog.

Ordsprogenes Bog består i modsætning til både de historiske, de poetiske og de profetiske skrifter først og fremmest af en lang række korte fyndige udsagn. Især i den sidste del af bogen, kapitel 10-31, kan det se ud, som om de står sammenstillet uden større sammenhæng, mens der i de første 9 kapitler er flere sammenhængende taler.

Det blev også bemærket i en note til 1,2 i den danske bibeloversættelse af Det Gamle Testamente fra 1931 (herefter DO31), at »bortset fra enkelte vers indeholder kap. 1-9 ikke egentlige ordsprog, men som indledning til ordsprogene opfordringer til at søge visdom.«^o

Ordsprogenes Bog findes i den tredje og sidste del af den hebraiske bibel: Skrifterne. I den hebraiske bibel står bogen efter Jobs Bog, mens den danske bibel følger traditionen fra Septuaginta og placerer bogen efter Salmernes Bog. På den måde kommer tre skrifter, som har en relation til

INDLEDNING

Salomo (Ordsprogenes Bog, Prædikerens Bog og Højsangen) til at stå ved siden af hinanden.

Teksten

Grundteksten er den hebraiske tekst (MT).¹ Der findes få dele af Ordsprogenes Bog blandt Dødehavsskrifterne fra Qumran.

Septuaginta (LXX) er fra cirka 200 f.Kr. og kendes i håndskrifter fra det 4. århundrede e.Kr.² Den er ofte en fri og kreativ oversættelse, og de fleste holder sig i dag til den hebraiske tekst. LXX har haft større indflydelse på DO31 end på DO92.³

LXX har flyttet Agurs og Lemuels ord frem, og de kommer til at stå mellem »de vises ord«. Ordsprogenes Bog består dermed ifølge LXX af to samlinger af ordsprog af Salomo. Den første del er *ordsprog af Salomo* (1,1), og den anden del er *forskellige belæringer af Salomo, samlet af Hizkijas, Judas konges, venner* (25,1).

Det generelle billede er, at den hebraiske tekst er god og troværdig.⁴ Den er overleveret i skrift fra gammel tid, som det var almindeligt med over-

- 1 Den masoretiske tekst består af den hebraiske konsonanttekst, som er forsynet med vokaltegn af masoreterne. Det ældst kendte manuskript er Codex Leningradiensis, som kan dateres til ca. 1008 e.Kr.
- 2 Peshitta følger ofte LXX. Måske har både LXX og Peshitta haft en anden udgave af den hebraiske tekst end MT. Targum svarer meget til Peshitta, og 300 af de 915 vers er identiske med Peshitta. I nogle tilfælde følger Targum dog MT i modsætning til Peshitta, og i 85 tilfælde er der enighed mellem LXX og Targum imod MT.
- 3 Bemærk en række steder i DO31, hvor der i fodnoterne står henvisninger til »den græske tekst«: 11,16.30; 19,7. Se også 8,22; 11,31; 14,32
- 4 I kolofonen til det akkadiske værk *Counsels of Wisdom* 14,32 fra Ashurbanipals bibliotek står der: *Skrevet af fra forlægget og nøje efterset*. Se Bruce K. Waltke, *The Book of Proverbs: Chapters 1–15*, The New International Commentary on the Old Testament (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2004), 8, hvor der også er et udsnit af en kommentar af udgiveren (W.G.Lambert), som påpeger, at afskriveren har skrevet nøjagtigt af fra en beskadiget original. Det er tydeligt, hvis han samler to linjer på én linje, og hvor der er en beskadiget tekst, så kopierer afskriveren nøjagtigt, hvad han så, og efterlader huller, hvor teksten havde manglet.

leveringen af visdomslitteratur i den nære orient. 1 Kong 5,9-11 antyder, at visdomslitteraturen i Salomos verden havde stor anseelse.⁵

Kanon

Der er vidnesbyrd tilbage fra det 2. århundrede f.Kr. om, at bogen hører hjemme i den GT-lige kanon. Ordsprogenes Bog blev behandlet som en del af Den Hellige Skrift af Siraks Bog, Fjerde Makkabærbog, Dødehavsskrifterne, Filon, Romerbrevet, Jakobs Brev, Første Clemens Brev og Josefus.⁶ Hertil kunne føjes Peters Første Brev, som citerer fra Ordsprogenes Bog.⁷

Der er fundet mange litterære værker i den nære orient med ordsprog og belæringer. Hvis ordsprogene udelukkende er spørgsmål om livet i almindelighed, kan man undre sig over, at de hører hjemme i samlingen af kanoniske skrifter. Mange teologer har kæmpet med at integrere Ordsprogenes Bog i resten af Bibelen og har opfattet visdomslitteraturen som et fremmedlegeme i Det Gamle Testaments verden.

Den tilsyneladende mangel på integration mellem Ordsprogenes Bog og resten af Det Gamle Testamente er dog mere overfladisk end reel. Cirka 1/7 af ordsprogene hører direkte eller indirekte sammen med HERREN og

- 5 I den egyptiske belæring af kong Merikare, som herskede i Egypten i slutningen af det tredje årtusinde f.Kr., står der: *Efterlign dine Fædre, dine Forgængere, ved hvis Viden [...] blev Tjenere. Se, deres Ord forbliver i Skrifterne. Aabn og læs dem, saa du kan efterligne (deres) Viden, for en Mester opstaar af en, der er blevet belært.* Se Constantin E. Sander-Hansen, *Ægyptiske Leveregler – I dansk oversættelse med indledning og forklaringer* (Kjbenhavn: Nyt Nordisk og Arnold Busck, 1952), 66. Se også *ANET*, 415.
- 6 Roger T. Beckwith, *The Old Testament Canon of the New Testament Church* (London: SPCK, 1985 – genoptryk 2008: Wipf and Stock), 319. Sml. også henvisningen i Tremper Longman, III, *Proverbs, Baker Commentary on the Old Testament – Wisdom and Psalms* (Grand Rapids, Mich.: Baker Academic, 2006), 23 n4.
- 7 11,31 citeres i 1 Pet 4,18 i LXX's version.

gør det dermed klart, at Ordsprogenes Bog ikke kun skal tolkes ud fra et rent menneskeligt plan, men må tolkes i lys af pagten og frelseshistorien.⁸

Forfatterskab

Som det er typisk for andre visdomsbøger og profetskrifter, begynder Ordsprogenes Bog med en overskrift, som svarer nogenlunde til titelsiden på en moderne bog: *Ordsprog af Salomo, Davids søn, Israels konge*.

Overskriften ser ud til at lede til den konklusion, at bogen hævder at være skrevet af eller samlet af Israels tredje konge, Salomo, (ca. 970-930 f.Kr).

Der er en stærk tradition, som forbinder Salomo med visdomslitteratur og særligt med ordsprog. Se 1 Kong 3,1-15 og 5,9-14. Særlig interessant er 1 Kong 5,12: *Han forfattede tre tusind ordsprog og tusind og fem sange*.⁹

Salomos forbindelse med visdomslitteratur bliver også tydelig i Prædikerens Bog og Højsangen, der begge nævner ham i overskriften.

Midrash Rabbah til Højsangen fortæller, at Højsangen, Ordsprogenes Bog og Prædikerens Bog hører til tre epoker af hans liv med forklaringen om, at når en mand er ung, skriver han sange, når han er ældre, kommer han med kloge bemærkninger, og når han bliver gammel, taler han om altings tomhed.⁹

Selv om man umiddelbart får indtrykket af, at Salomo var forfatteren til Ordsprogenes Bog, er situationen betydeligt mere kompleks.

For det første læser vi, at der er afsnit, der bliver tilskrevet andre end Salomo. For eksempel nævnes en gruppe, der kaldes *vise* (22,17) og *vis-mænd* (24,23), og i 30,1 og 31,1 nævnes to mænd, som hedder Agur og Lemuel. Salomo nævnes igen i 10,1 og 25,1, men den sidste gang har *Judas konge Hizkijas mænd* også spillet en rolle.

8 Horace D. Hummel, *The Word Becoming Flesh – An Introduction to the Origin, Purpose, and Meaning of the Old Testament* (St. Louis, Missouri: Concordia, 1979), 451.

9 *Midrash Song of Songs Rabbah* 1:1:10.

For det andet kompliceres situationen af, at man normalt ikke sætter sig ned og finder på ordsprog. Som regel hører ordsprog hjemme i en mundtlig tradition og kan eventuelt havne i en skriftlig samling som Ordsprogenes Bog. Vil det så betyde, at Salomo har forfattet alle disse ordsprog – eller har han samlet dem?

For det tredje kan man tænke på, at Ordsprogenes Bog hører hjemme i den nære orient, hvor der er mange ordsprog, som minder om dem, vi finder i Ordsprogenes Bog. Det gælder særligt egyptiske og aramaiske samlinger, som tydeligt er tidligere end den israelitiske bog. Også af den grund er det mere nærliggende at tænke på Salomo som samler end som forfatter til ordsprogene.

Hvad siger teksten så om Salomos bidrag? Han nævnes i overskrifterne 1,1; 10,1 og 25,1. Når Salomo nævnes i 1,1, kan det måske tjene til at notere Salomos grundlæggende vigtighed for samlingen.

Bortset fra, at samlingen ved Hizkijas mænd må være senere end Salomos egen samling, kan vi ikke sige meget om tidspunktet for de enkelte ordsprogs tilføjelse til samlingen. Det, som er af interesse, er det endelige produkt, og hvordan ordsprogene fungerer i deres nuværende kontekst.

Det er sandsynligt, at samlingen af Ordsprogenes Bog skete over en lang tidsperiode på samme måde som samlingen af Salmernes Bog.¹⁰

De fleste fortolkere afviser ikke den historiske ægthed af henvisningerne til Hizkija (25,1), Agur (30,1) og Lemuel (31,1), men det er inkonsekvent, når de samtidig anser henvisningerne til Salomo som pseudepigrafiske. Den virkelige fiktion er, når man kalder Ordsprogenes Bog for et pseudepigrafisk skrift.⁹

Der er en række slående ligheder i struktur og indhold med sammenlignelig litteratur fra Egypten, Mesopotamien og Levanten fra det tredje årtusinde f.Kr. til den græsk-romerske tid. Kitchen dokumenterer, at der er to typer. Type A har en formel overskrift og en hovedtekst. Type B har en formel overskrift, en prolog og en hovedtekst, hvor der også kan optræde underoverskrifter. Begge typer optræder side om side og i omtrent samme

10 Det er muligt, at den anderledes struktur i LXX såvel som en række tilføjelser kan tyde på, at denne proces fortsatte selv efter den tid, hvor den hebraiske kanon var afsluttet af masoreterne (Longman, *Proverbs*, 25).

INDLEDNING

mængde fra det tredje årtusinde f.Kr. til den græsk-romerske tid, bortset fra at type A ikke findes i begyndelsen af det andet århundrede f.Kr. De senere samlinger i 25-31 har tydelig type A-struktur, mens 1-24 samlet er type B med overskrift, prolog og hovedtekst med underoverskrifter.¹¹

På grundlag af en række strukturer i Ordsprogenes Bog og i den egyptiske belæringslitteratur – og fordi vi ikke har nogen data, som siger noget andet – er der ingen grund til at nægte, at Salomo er den mest passende kandidat som forfatter til 10,1-22,16 og som samler af 22,17-24,34.^o

Ingen forskere har modbevist Kitchens data og argumenter for, at Salomo forfattede og samlede Ordsp 1-24. Tværtimod ser det mærkeligt nok ud til, at de fleste af dem har overset eller ignoreret Kitchen.¹²

Det er muligt, at en anonym redaktør tilføjede 25,1-31,31 til Salomos samling 1-24.

De vise og deres skrifter i det gamle Israel

Den hebraiske bibel består af tre dele: *Loven*, *Profeterne* og *Skrifterne*.

Loven, de fem mosebøger, er den første del af den gammeltestamentlige kanon.

Den anden del, *Profeterne*, udgør i den hebraiske kanon både historiske bøger (f.eks. Josvabogen, Dommerbogen, Første og Anden Samuelsbog, Første og Anden Kongebog) og egentlige profetskrifter (de tre store: Esajas' Bog, Jeremias' Bog og Ezekiels Bog samt Tolvprofetbogen).

Den tredje del, *Skrifterne*, er forskelligartet i sit indhold. Det er den del, som er mindst domineret af præstelige og profetiske interesser, og det er den del, hvor »den vises råd« er mest fremtrædende.

Tre af de store bøger er Ordsprogenes Bog, Jobs Bog og Prædikerens Bog, som ofte kaldes for visdomslitteraturen. Hertil kommer delvis Salmernes Bog og Højsangen. Endelig kommer Klagesangene, Ruths

11 Kenneth A. Kitchen, »Proverbs and Wisdom Books of the Ancient Near East: The Factual History of a Literary Form«, *Tyndale Bulletin* 28 (1977), 99.

12 Waltke, *Proverbs I*, 35.

Bog, Esters Bog og Daniels Bog samt de historiske bøger: Første og Anden Krønikebog og Ezras Bog-Nehemias' Bog.

Vismændene og deres skrifter udgør en »tredje kraft« i det gammeltestamentlige folks religiøse og sociale liv.¹³ Profeterne var ofte i modsætning til præsterne, når de religiøse institutioner blev et mål i sig selv, men de var enige om, at Israel havde et helt særligt forhold til sin helt særlige Gud. HERREN havde åbenbaret sig for Israel gennem sine talsmænd og gennem historiske begivenheder – især udvandringen fra Egypten.

Vismændene havde stort set ikke noget at sige om de religiøse institutioner eller om folkets særlige forhold til HERREN, og de taler ikke til Israel som helhed. Deres opgave var at tale til den enkelte for at opfordre ham eller hende til at leve et liv i sand gudsfrygt.

Plads i det sociale liv

Der er to spørgsmål, som må besvares, når det gælder Ordsprogenes Bog og dens placering i det sociale liv. I hvilke sammenhænge er den blevet til, og i hvilke sammenhænge er den blevet spredt?

Når det gælder tilblivelsen, så peger pilen i retning af det kongelige hof. Det er Salomo og hans vismænd, der angives som forfattere til ordsprogene. To af vismændene kender vi navnene på: Agur og Lemuel. Lemuel var konge, men ellers ved vi ikke noget om dem. Man kan godt forestille sig, at de vismænd, der omtales i 22,17 og 24,23, også var konger eller kongelige embedsmænd.

Vi ved fra profeterne, at der kunne være både gudfrygtige og ugudelige vismænd – på samme måde, som det gælder for præster og profeter. Se for eksempel Jer 8,8-9; 18,18; 50,35. Mænd som Hushaj, der var loyal over for kong David og blev kaldt *Davids Ven*, stod over for Akitofel, som var rådgiver for Absalom og illoyal over for David (2 Sam 16,15-17,23). De vise, der omtales i Ordsprogenes Bog må selvfølgelig regnes for gudfrygtige.

13 Roger B.Y. Scott, *Proverbs – Ecclesiastes: Introduction, translation, and notes*, The Anchor Bible 18 (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1965), xvi.

INDLEDNING

Det er interessant, at der var meget nære forbindelser mellem Salomo og det egyptiske hof. Salomo ægtede en egyptisk prinsesse, og han var naturligt orienteret mod det egyptiske hof, hvor der var en gammel tradition for visdomsskrifter og skoler, hvor man kunne blive oplært i visdom.¹⁴

Både David og Salomo havde en eller flere kongelige statskrivere (2 Sam 8,17; 20,25 og 1 Kong 4,3).^o En sådan statskriver skulle skrive protokoller og læse dokumenter for kongen (2 Kong 22,8-10). Det var ham, der skulle stå for kongens korrespondance med andre konger. Han måtte selvfølgelig have en administration, som passede til kongedømmets størrelse. Vi ved fra egyptiske, sumeriske, babyloniske og assyriske optegnelser, at disse skrivere havde en betydningsfuld rolle.^o

Visdomslitteraturen kan være opstået en række forskellige steder: i familien, ved hoffet og i skoler.^o Indholdet af mange af samlingerne peger i retning af hoffet som oprindelsessted, men det er ikke helt entydigt.¹⁵

Samling III antyder, at samlingerne både var mundtlige (22,17: *lyt!*) og skriftlige (22,20: *jeg har ... optegnet*). Den skriftlige form tjente til at overlevere dem nøjagtigt, og den talte form blev brugt til at få tilhørerne til at tage imod dem (1,8 og 2,2). De blev nedskrevet på en rulle (jf. Sl 40,8) af papyrus eller skind.

Det andet spørgsmål er, hvordan ordsprogene blev spredt. Man kan forestille sig, at ordsprogene er blevet til ved hoffet, men blev spredt i familierne. Egyptiske visdomsbøger bliver adresseret til forfatterens sønner og aldrig til elever uden relation til forfatteren. I Israel var skrive- og læsekunsten meget udbredt, men vi har ikke bevis for eksistensen af skoler i det gamle Israel.¹⁶ Det kunne betyde, at det er hjemmet, der er stedet for oplæring – både i moseloven og i ordsprogene. Det kommer også frem, når der er en række henvisninger til moderen.¹⁷ Begge forældre tog del

14 Sml. ApG 7,22, som taler om, at *Moses blev oplært i al egypternes visdom*.

15 Waltke, *Proverbs I*, 59.

16 Se Alan R. Millard, »The Knowledge of Writing in Iron Age Palestine«, *Tyndale Bulletin* 46.2 (1995), 207-217 og Nili Shupak, »Learning Methods in Ancient Israel«, *Vetus Testamentum* LIII, nr. 3 (2003), 416.

17 Waltke, *Proverbs I*, 62 nævner steder som: 2 Mos 20,12; 3 Mos 19,3; 5 Mos 5,16; 21,18-21; Luk 2,51; 2 Tim 1,5; 3,14-15, men se særlig i Ordsp 4,3; 6,20; 23,25;

i undervisningen både i Israel og i Mesopotamien. Bemærk også 4,1-9, hvor vi møder både bedsteforældrene, faderen og sønnen, som er fælles om visdommen og dens overlevering.

Salomo ønskede at overlevere sin visdom til Israels ungdom ved at lægge ordsprogene i munden på gudfrygtige forældre (1,8-9), ligesom Moses gav besked på, at oplæring i moseloven skulle foregå i familien (5 Mos 6,7-9).

I modsætning til mange andre nærorientalske visdomsskrifter nævner Ordsprogenes Bog ikke navnet på eleven i titlen. Selv om bogen måske er blevet til ved hoffet, har den betydning for hele pagtsfolket, og redaktøren forventede formentlig, at bogen skulle fortsætte med at blive overleveret i gudfrygtige familier.

Strukturen i Ordsprogenes Bog / oversigt

Der er en række overskrifter og underoverskrifter i Ordsprogenes Bog, som kan give et indtryk af bogens indhold og struktur (1,1; 10,1; 22,17;¹⁸ 24,23; 25,1; 30,1; 31,1). Det betyder, at der er syv samlinger i Ordsprogenes Bog.

De fleste fortolkere anser den største del af bogen (10,1-31,31) for at være en samling ordsprog uden nogen egentlig sammenhæng.¹⁹

Der er andre, der søger at finde en redaktionel struktur i bogen. I den første egentlige samling ordsprog af Salomo er der 375 ordsprog. Det svarer til talværdien af konsonanterne i Salomos navn.²⁰ Der er dog ikke

31,1.26-28.

- 18 Denne overskrift er ikke af samme karakter som de andre overskrifter, men den taler om *de vises ord* og minder dermed om overskriften i 24,23: *Også disse ord stammer fra vismænd*. Den må derfor forstås på linje med de øvrige overskrifter.
- 19 Se f.eks. Bent Rosendal, *Ordsprogenes bog fortolket*, Det danske Bibelselskabs kommentarserie (København: Det danske Bibelselskab, 1990), Scott, *Proverbs*, Longman, *Proverbs* og William McKane, *Proverbs: A New Approach*, Old Testament Library (London: SCM Press, 1970), 10.
- 20 Patrick W. Skehan, »A Single Editor for the Whole Book of Proverbs«, i *Studies in Ancient Israelite Wisdom*, The Library of Biblical Studies, udvalgt, redigeret og forsynet med et prolegomenon af James L. Crenshaw (New York: KTAV, 1976), 330.

INDLEDNING

bevis for, at man har brugt alfabetets bogstaver som talværdier i før-eksilsk hebraisk.²¹

Den første, der talte om en grundlæggende struktur i 10,1-31,31, var Gustav Boström.²² Men de fleste forsøg på at afdække de dybere sammenhænge stammer fra 1980 og fremefter.²³ Der er dog ikke nogen konsensus mellem de mange forskere.

Der er tale om en tilfældig række ordsprog i de fleste ordsprogssamlinger i den nære orient. I egyptisk tradition møder vi kun en klar tematisk struktur i *Papyrus Insinger* – den kopi, vi har, er dateret til det 1. århundrede e.Kr., selv om skriftet går tilbage til 4.-1. århundrede f.Kr.

En række nyere kommentarer, Plöger,²⁴ Alonso-Schökel,²⁵ Meinhold,²⁶ og Garrett,²⁷ bringer en fortolkning af de individuelle ordsprog både uafhængigt af og som en del af en større litterær enhed.²⁸

Waltke konkluderer, at det ved hjælp af form- og redaktionskritiske overvejelser er muligt at vise integriteten af de syv samlinger svarende til de redaktionelle overskrifter. Han bruger først og fremmest opdragende ordsprog som en guide til at identificere begyndelsen af enheder. Det op-

21 Waltke, *Proverbs I*, 10 henviser til Alan R. Millard, »Strangers from Egypt and Greece: The Signs for Numbers in Early Hebrew«, i *Immigration and Emigration Within the Ancient Near East: Festschrift E. Lipinski*, Orientalia Lovaniensia Analecta 65, redigeret af K. Van Lerberghe og A. Schoors (Leuven: Peeters, 1995), 189–94.

22 Gustav Boström, *Paronomasi i den äldre hebreiska maschallitteraturen med särskild hänsyn till Proverbia*, Lunds universitets årsskrift 23.8 (Lund, 1928).

23 Se Theodore A. Hildebrandt, »Proverbial Pairs: Compositional Units in Proverbs 10–29«, *Journal of Biblical Literature* 107/2 (1988), 207–24, Arndt Meinhold, *Die Sprüche – 2 Bd*, Zürcher Bibel Kommentare (Zürich: Theologischer, 1991) og Waltke, *Proverbs I+II*.

24 Otto Plöger, *Sprüche Salomos (Proverbia)*, Biblischer Kommentar zum Alten Testament XVII/2–4 (Neukirchen: Neukirchener, 1984).

25 Luis Alonso-Schökel and J. Vilchez, *Proverbios* (Madrid: Ediciones cristiandad, 1984).

26 Meinhold, *Die Sprüche*.

27 Duane A. Garrett, *Proverbs, Ecclesiastes, Song of Songs*, The New American Commentary 14 (Nashville, Tenn.: Broadman, 1993).

28 Waltke, *Proverbs I*, 19.

dragende ordsprog, som signalerer begyndelsen på en enhed, kan ses som en slags omkvæd, der organiserer materialet. Han søger at tolke Salomos ordsprog, som de engang har været, da de stod alene, og desuden tolker han dem som en del af den litterære kontekst, som de nu står i.²⁹

Når et enkelt ordsprog (i den hebraiske bibel eller i nærorientalske samlinger) ikke kan reflektere hele livets mangfoldighed, er den naturlige måde at imødegå det på at samle ordsprogene i større eller mindre grupper. På den måde kan oprindeligt uafhængige ordsprog blive en del af Israels belæringslitteratur.³⁰

Samling I: Titel, fortale og prolog (1,1-9,18)

Ordsprogenes Bog begynder med en titel, som angiver bogens genre (*ordsprog*) og forfatteren (*Salomo, Davids søn, Israels konge*). I fortalen, som følger sig til titlen, får vi noget at vide om bogens formål (*at man forstår visdom og belæring, fatter forstandige ord ...*) og vi får lagt grundlaget for hele bogen: *at frygte HERREN³¹ er begyndelsen til kundskab*.

Prologen til Ordsprogenes Bog består først og fremmest af ti belæringer, som bliver lagt i munden på faderen og adresseret til sønnen (1,8-19; 2,1-22; 3,1-12.13-35; 4,1-9.10-19.20-27; 5,1-23; 6,20-35; 7,1-27).

I indledningskapitlerne (Ordsp 1-9) er der flere eksempler på belærings-taler, hvor erfaringen taler. En typisk belæring er opbygget således (3,1-4):

1. Tiltale	Min søn
2. Befaling	glem ikke min belæring, lad dit hjerte holde mine bud
3. Motiv	for et langt liv og mange leveår og stor lykke giver de dig.

29 Waltke, *Proverbs I*, 20–21.

30 Roger N. Whybray, *The Composition of the Book of Proverbs*, Journal for the Study of the Old Testament. Supplement series 168 (Sheffield: JSOT Press, 1994), 14.

31 Jeg vil normalt på samme måde som DO31 bruge *HERREN* til at gengive det hebraiske gudsnavn: *YHWH*, som vi ikke kender udtalen af. 14 gange er det i DO92 gengivet med *Jahve* – ellers *Herren*.

INDLEDNING

4. Befaling Lad ikke troskab og sandhed
 slippe dig af hænde,
 bind dem om din hals,
 skriv dem på dit hjertes tavle;
5. Følge så vinder du yndest og klogskab
 i Guds og menneskers øjne.

Denne belæring bliver udvidet med flere befalinger i 3,5-12. En belæring indeholder ofte en opsummering eller konklusion.

Efter belæringen i 5,1-23 følger et appendiks (6,1-19), som mangler den typiske opfordring til at lytte og springer direkte ind i belæringerne. Det handler om tre forskellige slags unge mænd og indeholder ikke en advarsel mod den fremmede kvinde, som omtales i afsnittene før og efter.

Der er to mellemspill (1,20-33; 8,1-36), som er udvidede digte med taler af den personificerede visdom. De begynder med en indledning, som nævner dem, de er adresseret til: uerfarne unge mænd. De opfordrer dem til at lytte til belæringen og indeholder motiverende løfter.

Belæringerne og talerne i prologen forbereder de unge til at tage imod ordsprogene og sentenserne, som følger i resten af bogen.

Prologen slutter med et visdomsdigt (9,1-18), som begynder med en relativ lang indledning til visdommens tale til den uerfarne (9,1-3). I modsætning til belæringerne og talerne i prologen er talen en kort invitation med en motivering (9,4-6). Digteren følger op med et supplement til talen (9,7-12). Talen følges op af den fremmede kvindes tale (9,13-18).

Strukturen i 1,8-9,18:

A To invitationer fra faderen og syndere til sønnen	1,8-19
B Visdommens irettesættelse af den uerfarne	1,20-33
C Janus: Faderens opfordring til at lægge vægt på belæringen som en sikkerhed	2,1-22
D Faderens opfordring til at lægge vægt på belæringen	3,1-4,27
D' Faderens advarsel mod den fremmede kvinde	5,1-6,35
C' Janus: Faderens advarsel mod visdommens rival	7,1-27
B' Visdommens invitation til den uerfarne	8,1-36
A' To invitationer fra visdommen og den fremmede kvinde	9,1-18

Afsnit A og A' omrammer prologen med to invitationer – fra vise forældre (1,8-9) og fra syndere (1,10-19) og fra visdommen (9,1-6) og fra den fremmede kvinde (9,13-18).

Afsnit B og B' personificerer på en særlig måde visdommen som et himmelsk væsen, og begge afsnit taler til den uerfarne i byporten.

Afsnit C og C' er overgangsafsnit, der peger både tilbage og fremad – deraf betegnelsen *Janus*. På den ene side ser kap. 2 tilbage på kap. 1 og minder med sprogbrugen både om fortalen (1,2-7) og den første belæring (1,8-19). Visdommens invitation (1,20-21) bliver besvaret af sønnens kalden (2,3). På den anden side peger befalingen om at tage imod forældrenes belæring (2,1-4) frem mod de følgende opfordringer til ikke at glemme (f.eks. 3,1.21) i kap. 3 og 4.

På den ene side fortsætter kap. 7 advarslerne mod den utro hustru i kap. 5-6, og på den anden side handler det om den uerfarne, som også kap. 8-9 gør.

Afsnit D og D' kombinerer faderens befaling til sin søn om at lægge vægt på hans instruktioner med advarsler mod at blive forført af onde mænd og kvinder.

Samling II: Salomo I (10,1-22,16)

Underoverskriften *Ordsprog af Salomo* og en tydelig ændring i stil, adskiller den første samling af ordsprog af Salomo (= Salomo I, 10,1-22,16) fra prologen (1,8-9,18) og fra den følgende samling af ord af vismænd (22,17-24,22).^o

Samling II kan opdeles i to sektioner: Sektion A (kap. 10,1-15,29) og Sektion B (15,30-22,16).³² I Salomo IA er der først og fremmest antitetiske ordsprog, mens Salomo IB skifter til synonyme og syntetiske ordsprog. De antitetiske ordsprog i Sektion A viser generelt modsætningen mellem fordelene ved de retfærdige og ulemperne ved de onde, uden at de to grupper dog tydeligt defineres. Sektion A har til formål at kvalificere visdommen som et etisk og ikke som et intellektuelt udtryk. Den retfærdige er den vise.

32 Se Waltke, *Proverbs I*, 15–17, hvor han henviser til Udo Skladny, *Die ältesten Spruchsammlungen in Israel* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962), 7–46.

I Sektion B er der en mindre modsætning mellem de retfærdige og de onde, mens der er en større opmærksomhed på det, der er vigtigt for fremtidige embedsmænd ved det kongelige hof. Sektion B understreger den store forskel på den menneskelige og den guddommelige retfærdighed: ingen er ren over for sin skaber. I Sektion B er kongens rolle næsten guddommelig. Sektion B taler om vise og tåber, om retfærdige og onde og bruger så konkrete udtryk, at man kan se deres enkelte handlinger.

De lange belæringer og digte i bogens prolog (1,1-9,18) efterfølges i Samling II af korte ordsprog på hver et vers med to linjer. I ord af vismænd er der igen et skift til længere aforismer, som ofte strækker sig over to eller flere vers.

Samling III: Ord af de vise (22,17-24,22)

Selv om der ikke er nogen prosa-indledning, er det klart, at det opdragende ordsprog, 22,17, indleder en ny samling. Stilen vender tilbage til den direkte tale, som vi mødte i Samling I, med en række bydeformer, hvor faderen taler til sin søn (22,17; 23,15.19.26; 24,13.21).

De korte, fyndige ordsprog i Samling II giver nu plads til mere udvidede belæringer, som følges af motiverende sætninger. Den redaktionelle bemærkning i 24,23 markerer, at en ny samling begynder.

Der er en del lighedspunkter med det egyptiske værk *Amenemopes Visdomsbog*³³ fra perioden mellem 1186 f.Kr. og 1069 f.Kr., som indeholder 30 kapitler. Der er mange, der ud fra tolkningen af *šālīšim* i 22,20³⁴ og med henvisning til Amenemopes Visdomsbog opdeler Samling III i 30 underafsnit. Se s. 409.

Der er mange forskellige holdninger til forholdet mellem de to tekster:³⁵

1) Siden 1924 er der blevet argumenteret for, at Samling III er afhængig af Amenemopes Visdomsbog, som blev fundet i 1888, men først publiceret i 1923. Den fulde tekst af Amenemopes Visdomsbog findes i et håndskrift,

33 Sander-Hansen, *Ægyptiske Levere-gler*, 111–29.

34 Se overskriften: *30 levere-gler* i B2020 og overskriften *30 vise ordsprog* i BHD. Ingen af de to oversættelser foretager en tydelig opdeling af levere-glerne/ordsprogene.

35 McKane, *Proverbs*, 371, sml. John Ruffle, »The Teaching of Amenemope and Its Connection with the Book of Proverbs«, *Tyndale Bulletin* 28 (1977), 29–68.

der kan dateres til mellem 950 f.Kr. og 650 f.Kr. Problemet ved den tolkning er, at det er yderst vanskeligt at se den direkte sammenhæng, når man går ned i detaljerne. Der er forskellig rækkefølge, og der er uenighed om opdelingen af Samling III (ikke alle finder præcis 30 ordsprog i samlingen). Desuden er det vigtigt at tænke på, at der generelt er mange ordsprog, som har paralleller i egyptisk (og mesopotamisk) visdomslitteratur. Derfor betyder lighed ikke nødvendigvis litterær afhængighed.³⁶

2) Den modsatte holdning findes også, at Amenemopes værk er afhængigt af Samling III i Ordsprogenes Bog. Selv om den dukker op med jævne mellemrum, er der dog ikke stor opbakning til den.

3) Andre hævder, at begge værker kommer fra en fælles semitisk kilde, som vi ikke kender. Det er foreslået, at dette værk kunne være skrevet af en synkretistisk jøde, som levede i Egypten.

En gennemgang af de steder, hvor der er paralleller, viser, at der mange gange er forskellige pointer og anvendelser i de to værker.³⁷ Alt tyder på, at der er tale om et fælles nærorientalsk tankegods, som bruges forskelligt og i uddrag. Man kan forestille sig, at en egyptisk skriver, som har været undervist i Amenemopes Visdomsbog, er kommet til Salomos hof og har skrevet en del ned af det, han har lært, og at han efter Salomos anvisninger har formuleret *Ord af de vise*.

Samling III består groft sagt af den indledende opdragende belæring (22,17-21) fulgt af tre større afsnit, som også indledes af opdragende ordsprog (23,12; 24,3; 24,13).

Den første belæring (22,17-21) indleder både den første del med ti belæringer (22,22-23,11) og hele samlingen.

Temaet for den anden del (23,12-24,2) er den lydige søn og fungerer nærmest som en prolog til de sidste to dele.

Den tredje del (24,3-12) drejer sig om visdommens kompetence i nød, og den sidste del (24,13-22) handler om forbud mod at involvere sig med de onde.

Henvisningerne *at sætte sin lid til HERREN* (22,19) og *frygt HERREN* (24,21) omrammer hele samlingen.

36 Se Ruffle, »The Teaching of Amenemope«, 36–52.

37 Ruffle, »The Teaching of Amenemope«, 52–62.

Der er mange forskellige opfattelser af, hvordan man skal opdele samlingen i præcis 30 afsnit, hvilket ses ved at sammenligne kommentarer af Scott, McKane, Waltke, Longman, Rosendal og BHD. Der er enighed om 21 ud af de 30 afsnit, men Longman har kun 28 afsnit og Rosendal 32 afsnit.³⁸

Ved ikke at angive, hvem *din* og *min* direkte refererer til, forbinder redaktøren/forfatteren Samling III med prologen (1,8-9,18) og tillader læserne at konkludere, at faderen igen her henvender sig til sin søn. Faderen er Salomo, så det er dybest set Salomo, der her samler og tilpasser en række ordsprog og dermed taler til Israels ungdom.³⁸

Samling IV: Flere ord af vismænd (24,23-34)

Denne samling afgrænses naturligt af *også disse ord stammer fra vismænd* (24,34) og overskriften i 25,1. *Også* indikerer, at enten Salomo eller en senere redaktør tilføjede disse fem ordsprog/belæringer til Samling III, *Ord af de vise*. Da det er sandsynligt, at det var Salomo, der samlede og tilpassede de ord til Israel, er det også sandsynligt, at det var Salomo, der gjorde det samme med denne samling.

Ligheden mellem de sidste to vers (24,33-34) og 6,10-11 viser, hvordan det samme materiale kan bruges på forskellig måde.³⁹

Samling V: Salomo II (25,1-29,27)

Overskriften i 25,1 markerer tydeligt begyndelsen på Samling V. Denne samling svarer ligesom Samling IV til Kitchens type A, som består af en formel overskrift, der umiddelbart følges af selve indholdet (25,2-29,27).⁴⁰

Stilen fra Samling V (Salomo II), svarer til Samling II (Salomo I), men er mere tydelig.

Skladny har ifølge Waltke også opdelt Samling V i to sektioner.⁴¹ I Sektion C (25,1-27,27) er det mest ordsprog med sammenligninger, men der er et par enkelte undtagelser med modsætninger (25,2; 26,6.7.12). I Sektion

38 Se Waltke, *Proverbs I*, 21–24. Sml. Meinhold, *Die Sprüche*, 75 og 374–77.

39 Waltke, *Proverbs I*, 24–25.

40 Kitchen, »Proverbs and Wisdom Books of the Ancient Near East«, særlig side 73.

41 Se Waltke, *Proverbs I*, 25 og sml. s. 37.

D (28,1-29,27) er der derimod 33 ordsprog af modsætningstypen samt 22 af sammenligningstypen.⁴² Sektion D har mere teologisk indhold og en etisk klang, selv om der kun er to klare henvisninger til HERREN (28,5.25). Man forventer en guddommelig retfærdighed i denne del, som fokuserer på Gud, opdragelse og lederskab. Det lange digt i 27,23-27 adskiller de to sektioner, men omtalen af *rigdom* (det hebraiske ord *nēzer* betyder egentlig *krone*)⁴³ binder dem også sammen, idet det peger både bagud og fremad.

Samling VI: Ord af Agur, Jakes søn (30,1-33)

Den sjette samling er afgrænset fra den foregående ved en prosaoverskrift, som er kombineret med Agurs egen indledning. Der er en klar sammenhæng i kapitlet.⁴⁴

I	Introduktion: Agurs egen selvbiografiske bekendelse	1-9
	A. Overskrift	1
	B. Hans bekendelse	2-9
	1. Hans udsagn er inspireret	2-6
	2. Hans to bønner: om sandfærdighed og mådehold	7-9
II	Hoveddelen: Syv talordsprog	10-31
	A. Første samling, uden indledende overskrift	10-16
	1. Enkeltlinjet ordsprog mod at ødelægge den moralske orden	10
	2. Tre talordsprog	11-16
	B. Anden samling, med indledende overskrifter	17-31
	1. Enkeltlinjet ordsprog mod at ødelægge den moralske orden	17
	2. Fire talordsprog	18-31
III	Afslutning: en advarsel til sønner om ikke at ødelægge den moralske orden	32-33

42 Crawford H. Toy, *The Book of Proverbs, The International Critical Commentary* udgivet af Samuel R. Driver, Alfred Plummer og Charles A. Briggs [elektronisk udgave Varda Books: 2005] (Edinburgh: T & T Clark, 1899), x og Waltke, *Proverbs I*, 25.

43 Se til 27,24 og sammenlign den frie oversættelse i BHD: *Selv kongen ved ikke, om hans søn arver tronen*.

44 Waltke, *Proverbs II*, 464–65. Sml. en lidt anderledes opdeling i Meinhold, *Die Sprüche*, 495, som bruger samme hovedopdeling, som findes i LXX (v.1-14 og v.15-31).

INDLEDNING

Der er syv talordsprog med tallene: tre-fire, men ellers indledes det og bindes sammen med tallet to (30,7 og 15). De syv talordsprog er opdelt, så der i den første samling er tre og i den anden samling fire – igen svarende til rækkefølgen tre-fire.

De to grupper af talordsprog indledes med et enkeltlinjet ordsprog, som advarer mod at sætte sig op mod den moralske orden.

Afslutningen peger tilbage på den direkte tale i kapitlets indledning. Agur advarer sin søn mod at være hovmodig: det vil bare medføre strid. Det er således med til at binde kapitlet sammen til en enhed.

Samling VII: Ord til kong Lemuel (31,1-31)

Både formen og indholdet af 31,1 viser, at det er en overskrift, som sandsynligvis dækker hele kapitlet. Der er dog mange, der kun regner med, at det er Lemuel (eller Lemuels mor), der er forfatteren til 31,2-9, digtet om kongen.

Digtet om den dygtige kvinde (31,10-31) har en helt særlig opbygning – et akrostisk digt, hvor de 22 vers begynder med det hebraiske alfabets bogstaver i rækkefølge. I LXX bliver det adskilt fra 31,1-9. Hvis det ikke er Lemuel (eller Lemuels mor), der er forfatteren, så er det helt specielt med et digt i Ordsprogenes Bog uden forfatterangivelse.⁴⁵

Visdomsgenren

Der er stor diskussion om tolkningen af visdomslitteraturen i Det Gamle Testamente. Man er ikke enige om den præcise beskaffenhed af den bibelske visdomslitteratur og den placering, den har haft i det jødiske samfund. Nogle mener, at visdomslitteraturen er humanistisk, international, ikke-historisk og lægger vægt på at skabe personlig lykke, men der er ingen betegnelse, der passer helt på den bibelske visdomslitteratur.

Visdommen i Ordsprogenes Bog er klart forankret i *frygt for HERREN* og ikke i humanitet. Det er helt specielt, at Israels visdomslitteratur lægger

45 Waltke, *Proverbs I*, 27. Sml. også Kitchen, »Proverbs and Wisdom Books of the Ancient Near East«, 100–01.

vægt på *frygt for HERREN* som det afgørende, hvis man ønsker at erhverve visdom (Job 28,28; Ordsp 1,7; 9,10). Den israelitiske visdomslitteratur har en ikke-historisk karakter. Der tales ikke om løfterne til patriarkerne, udvandringen fra Egypten og Moses, pagten på Sinaj eller løftet til David (2 Sam 7). Men ifølge 1,1 så Israels kong Salomo på menneskeheden gennem Israels pagts linser og drog den konklusion, at man kun kan opnå visdom gennem *frygt for HERREN*. Det er vigtigt at lægge mærke til, at der i Prædikerens Bog og Jobs Bog mest tales om Gud (*ʾēlōhîm*), som er den ophøjede Gud, Skaberen, mens der i Ordsprogenes Bog normalt tales om *HERREN (YHWH)*. *HERREN* er den betegnelse, der bruges, når Gud indgår pagt med Israel.

Nogle mener, at visdommen i GT har med mennesker at gøre og kun taler om folket og om kongen, når de træder frem som særlige sociologiske størrelser. Der kan tales om folket i Ordsprogenes Bog, men det er ikke det udvalgte folk, Israel. Der kan også i visdomslitteraturen tales om kongen, men det er ikke den af Gud salvede konge over Israel. De mener, at den gammeltestamentlige visdomslitteratur holder sig helt og holdent på skabelsens plan. Det er skabelsesteologi.⁴⁶ Andre mener,⁴⁷ at visdommen grundlæggende beskrives som en søgen efter orden, som man kender det fra Egypten, hvor *Maʿat* er den »guddommelige« retfærdighed.⁴⁸

46 Se f.eks. Walther Zimmerli, »Ort und Grenze der Weisheit im Rahmen der Alttestamentlichen Theologie«, i *Les Sagesses Du Proche-Orient Ancien Colloque de Strasbourg 17–19 Mai 1962*, Bibliothèque des Centres d'Études supérieures spécialisés (Paris: Presses universitaires de France, 1963), 128.

47 F.eks. Hartmut Gese, *Lehre und Wirklichkeit in der Alten Weisheit: Studien zu den Sprüchen Salomos und zu dem Buche Hiob* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1958), Klaus Koch, »Gibt es ein Vergeltungsdogma im Alten Testament?« *Zeitschrift Für Theologie und Kirche* 52 (1955), 1-42 og Hans H. Schmid, *Gerechtigkeit als Weltordnung: Hintergrund und Geschichte der alttestamentlichen Gerechtigkeitsbegriffes*, Beiträge zur historischen Theologie (Tübingen: Mohr (Siebeck), 1968).

48 Se hertil: Aksel Volten, »Der Begriff der Maat in den Ägyptischen Weisheitstexten«, i *Les Sagesses Du Proche-Orient Ancien Colloque de Strasbourg 17–19 Mai 1962*, Bibliothèque des Centres d'Études supérieures spécialisés (Paris: Presses universitaires de France, 1963), 73–101.

INDLEDNING

Faktisk er der ingen tekster i Ordsprogenes Bog, som lærer, at skaberværket åbenbarer os visdom.⁴⁹

I visdomslitteraturen bliver lovens *du skal* eller *du må ikke* og profeterens *således taler HERREN* erstattet af visdomslærerens appel til fornuften.⁵⁰ Det er klart, at tonen i visdomslitteraturen er en anden end den, vi møder i loven og hos profeterne, men faderen kan give en ligefrem befaling: *Lyt til din fars formanig, min søn* (1,8), *min søn, giv ikke efter* (1,10) og så videre, og han præsenterer sine udsagn som *belæring, hold mine bud, så skal du leve* (4,4). Her bruges de samme udtryk, som vi kender fra moseloven. Visdomslærerens appel til læseren er lige så vigtig som det, vi finder hos Moses og profeterne: det er et spørgsmål om liv og død. *Visdommen* løfter med styrke sin røst på gaden (1,20). Selv om vismændene var lærere og ikke lovgivere eller profeter, så taler de alligevel med en stor autoritet. De gør også krav på inspiration (2,6), og deres *råd* er et spørgsmål om en befaling og ikke kun et råd, som han kan overveje at følge eller lade være (se 1,25).

Gud talte til sine tjenere på forskellige måder i Det Gamle Testamente (se Hebr 1,1). Til Moses, lovgiveren, talte han tydeligt og ansigt til ansigt, så han kunne give folket lovene, mens han til profeterne talte gennem symbolske drømme og visioner, og på den måde blev den profetiske litteratur til (4 Mos 12,1-8). David svarede på sine mange oplevelser i salmerne med klager og med tak til Israels Gud, som bevarer pagtstroskaben, og på den måde blev den hymniske litteratur til (2 Sam 23,1-3a).

Gud brugte de vises grundige iagttagelser af skabelsen og menneskeheden og deres refleksioner over dem til at producere visdomslitteraturen, mens de blev vejledt ved troen på Israels Gud, som bevarer pagten. I 24,30-34 kan man se, hvordan den vise arbejder. Han kom forbi den dovne mands mark og bemærkede den. Han så på den og uddrog en lære af den. Herefter former eller citerer han et ordsprog.

49 Waltke, *Proverbs I*, 54.

50 Derek Kidner, *The Wisdom of Proverbs, Job, and Ecclesiastes: An Introduction to Wisdom Literature* (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1985), 11 – if. Waltke, *Proverbs I*, 54.

De vise gør lige så meget krav på kanonisk autoritet som andre bidragydere til den kanoniske litteratur (se 1,1; 2,1-8; 22,17-21; 25,1; 30,1-6).⁵¹

Litterær stil/genre

Ordsprog finder vi overalt på jorden. De udtrykker kort og enkelt en indsigt eller erfaring, som er almen. Oprindelig var ordsprogene en mundtlig genre, og de blev formuleret på en sådan måde, at de var lette at huske.

Om ordsprog

Rosendal har udgivet en licentiatafhandling⁵² og en kommentar i Det danske Bibelselskabs serie.⁵³ Han citerer et lille skrift *Om Ordsprog* af Grundtvig fra 1819. Her siger han først, at hvad der skal forstås ved ordsprog, »det skal man ei spørge Bøger, men Bønder om.« og for »den danske Bonde« er et ordsprog (»et gammelt Ord«) »enhver kort, almindelig Sætning af flere eller færre Led, hvorpaa der i Folke-Munde er sat Stempel, saa den gaaer for rede Penge.«⁵⁴

Ordsprogenes form

Der kan laves følgende oversigt over ordsprogenes form.⁵⁵

En enkelt helsætning:

- 51 Moses, profeterne og de vise arbejdede sammen og delte den samme Herre, gudsdyrkelse, tro, håb, lære om mennesket og om visdommen, talte med den samme autoritet og stillede lignende religiøse og etiske krav til deres tilhørere. Kort sagt: de drak fra den samme åndelige kilde. Se Waltke, *Proverbs I*, 67.
- 52 Bent Mogensen, *Israelitiske leveregler og deres begrundelse*, Bibel og historie (København: G E C Gad, 1983). Bemærk, at han senere har skiftet navn fra Mogensen til Rosendal.
- 53 Rosendal, *Ordsprogenes Bog*.
- 54 Rosendal, *Ordsprogenes Bog*, 8. Rosendal bygger på et standardværk om Ordsprog i Danmark: Iver Kjær og Bengt Holbek, *Ordsprog i Danmark: 4000 Ordsprog fra skrift og tale gennem 600 år* (København: Jørgen Paludan, 1969).
- 55 Se Kjær og Holbek, *Ordsprog i Danmark*. Se også <http://kortlink.dk/sproget/2cc9r> (læst 14.5.19).

Hastværk er lastværk

En helsætning og en ledsætning:

Når det regner på præsten, drypper det på degnen

To hovedsætninger:

En mand er en mand, et ord er et ord

Relativsætninger (henførende ledsætninger):

Den, der kommer først til mølle, får først malet

Leveregler og sentenser/ordsprog

Belæringen i Ordsprogenes Bog meddeles hovedsagelig gennem egentlige ordsprog (sentenser), men også i nogen udstrækning i form af formaninger, hvortil leveregler hører.⁵⁶ Leveregler findes først og fremmest i Samling III. Efter prologen begynder en række af leveregler, der typisk indeholder en negeret imperativ. Kun en enkelt bruger den positive imperativform (24,13-14). Fire leveregler har den fra Ptahhotep og Amenemope kendte kombination af en positiv og en negativ imperativ (23,17-18, 23,22, 24,11-12 og 24,21-22).

Der er næsten altid tilføjet begrundelser, som i langt de fleste tilfælde indledes med *for*.⁵⁷ Der kan være tale om: 1) finalbegrundelse, 2) konsekvensbegrundelse, 3) sanktionsbegrundelse eller 4) refleksionsbegrundelse.⁵⁸ To begrundelser begynder med *for at ikke*.⁵⁹

Ordsprogenes Bog taler om to forskellige former: ordsprog og vises ord (1,6). Strengt taget refererer *ordsprog* til Salomos sentenser i Samling II (10,1) og Samling V (25,1), og *ord af vise* refererer til Samling III og IV (22,17; 24,23) og Samling VI og VII (30,1; 31,1). Men der findes begge

56 Et udsagn, der i (for)bydende form eller opfordrende tiltaleform giver normer for menneskers hverdagsliv, dvs. deres liv med hinanden og med deres daglige dont. Se Mogensen, *Israelitiske leveregler*, 41–45.

57 Se f.eks. 22,22, 22,23 og 23,13-14.

58 Mogensen, *Israelitiske Leveregler*, 5–7, se også 41–45, hvor der anføres eksempler på de fire typer: sanktionsbegrundelse (22,22-23), finalbegrundelse (22,24-25), konsekvensbegrundelse (22,26-27) og refleksionsbegrundelse (22,28).

59 Se 22,24-25 og 24,17-18.

slags ordsprog i alle samlinger. Kort sagt er der ingen fuldstændig skelnen mellem ordsprog (sentenser) og formaninger (leveregler).

Det er almindeligt at kategorisere indholdet i Ordsprogenes Bog og tale om længere enheder med formanende stil (Samling I, III-IV) og korte enheder med almindelige verbalformer (ikke bydeformer) i Samling II og V. Disse brede genrer kan underopdeles. Sentenserne kan opdeles efter deres parallelismer (antitetiske, syntetiske og synonyme) eller efter deres indhold (bedre-end-ordsprog, numeriske ordsprog osv.). Formaningstypen minder mere om de egyptiske belæringer, og ordsprogstypen (sentenserne) minder mere om dem, der findes i Mesopotamien.

Poesien og ordsprogene

Hele Ordsprogenes Bog på nær overskrifterne er poesi og følger de normale regler for hebraisk poesi. Det betyder, at hvert vers normalt består af to verslinjer, der indholdsmæssigt svarer til hinanden.

Den type, vi møder i Ordsp 10-22, er hovedsageligt af modsætnings-typen. Det kaldes for *antitetisk parallelisme*:

*En vis søn glæder sin far,
en tåbelig søn er sin mors bekymring.* (10,1)

Det er ikke altid, at der er fuldstændig antitetiske paralleller mellem de to halvvers:

*Den, der lader hånt om formaning, foragter sit liv
den, der lytter til retledning, erhverver fornuft.* (15,32)

Den, der lader hånt om formaning står som kontrast til *den, der lytter til retledning*, men antitesen *foragter sit liv* er ikke præcis svarende til *erhverver fornuft*. Det er meget typisk. Den manglende fuldstændige antitese antyder, at *den, der foragter sit liv, ikke erhverver fornuft*, og at *den, der erhverver fornuft ikke foragter sit liv*.

En underafdeling af det antitetiske ordsprog er de såkaldte *bedre-end-ordsprog* (se til 12,9):

*Frugten af mig er bedre end det reneste guld,
udbyttet af mig er bedre end det udsøgte sølv.* (8,19)

Men vi møder også ordsprog, hvor tanken i de to halvvers er helt parallel – det kaldes for *synonym parallelisme*:

Den gavmilde får selv stillet sin sult,

den, der giver andre at drikke, får selv stillet sin tørst. (11,25)

Endelig er der ordsprog, hvor der er tale om en fremadskridende tankegang og ikke en direkte sammenligning mellem ordene i de to halvvers. Det kaldes for *syntetisk parallelisme*:

*Løgnagtige læber rummer had,
den, der spreder sladder, er en tåbe.* (10,18)

Had er et begreb og svarer ikke direkte til ordet *tåbe*, men tanken føres videre. Den, der taler med hadefulde ord og spreder sladder, er en tåbe.

Billeder og figurer

Det er generelt for poesi, at den er fyldt med billeder og billedsprog, som kan bruges på en række forskellige måder.⁶⁰

Sammenligning – består af tre dele: første og andet sammenligningsled og sammenligningspunktet, det vil sige det, hvori de ligner hinanden.

*Som en forrykt, der afskyder brandpile og dræbende pile,
sådan er den, der narrer sin næste og siger:
»Det var bare for sjov!«* (26,18-19)

Det, der er fælles for den forrykte og den, der narrer sin næste, er en skadelig brug af farlige instrumenter.

Hvis der er tale om en udførlig sammenligning, kalder man den en *lignelse*.

Metafor – et overført, billedligt ord eller udtryk. Man taler også om en forkortet sammenligning, hvor man ikke har det sammenlignende ord. Metaforen er mere dristig end sammenligningen.

I en fuldstændig metafor nævnes begge de ting, der sammenlignes:

Guldring i svinetryne: smuk kvinde uden dømmekraft. (11,22)

Her er der en absurd sammenligning mellem en smuk næsering af guld, som placeres i næsen på et urent dyr, og en kvinde, som ikke har dømmekraft, og som dermed ødelægger sit og andres liv (sml. 1,21). Den

60 Se til det følgende Waltke, *Proverbs I*, 39–41, og Ulla Albeck, *Dansk Stilistik* (København: Gyldendal, 1973 7.udg.), 114–39. Sml. også George B. Caird, *The Language and Imagery of the Bible* (London: Gerald Duckworth, 1980) og A. Berkeley Michelsen, *Interpreting the Bible* (Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans, 1963 [1977 7. opl]), særlig 179–98.

skønhed, som bruges til negative formål, fremkalder her latterliggørelse og modvilje.

Ved en ufuldstændig metafor antyder en erklæring sammenligningen.

Rig og fattig kan mødes,

Herren er begges skaber. (22,2)

Ordsproget antyder, at Gud ikke lægger vægt på personers økonomiske forhold, men har samme respekt for den rige og den fattige.

Allegori – en udvidet metafor. Det er ikke kun en enkelt forestilling, men en hel tankerække, der fremstilles under det samme billede.

Hold dig underrettet om dit småkvægs tilstand,

vær opmærksom på dine hjerde,

for velstand holder ikke evigt,

rigdom (egl: en krone) holder ikke i slægt efter slægt.

Når græsset forsvinder, og det grønne er afgræsset [...]

har du lam, du kan få tøj fra [...]

og gedemælk nok til føde for dig og dit hus [...] (27,23-27)

Her sammenlignes det at opretholde et kongeligt dynasti med klogt herredømme over undersåtterne med en klog måde at være landmand på, og på den måde fremkalder det et ønske om at tage vare på ens undersåtter.

Antropopatisme – når man tillægger Gud menneskelige følelser, motiver eller handlemåde.

For at Herren ikke skal se det med mishag

og vende sin vrede fra ham.

(24,18)

Antropomorfisme – når man tillægger Gud, som ikke er et menneske, dele af den menneskelige krop.

Skulle han, som plantede øret, ikke høre,

skulle han, som dannede øjet, ikke se?

(Sl 94,9)

Antropomorfismer er mulige, fordi mennesket er skabt i Guds billede.

Synekdoke – her er der noget, der er underforstået. Man nævner en del, og den repræsenterer helheden. *Gråt hår* (i 16,31 og 20,29) står for en gammel person.

Merisme – et udtryk for, at man omtaler en ting ved at nævne flere dele af den – eventuelt to modsætninger, som tilsammen omfatter en helhed. *Himlen og jorden* benyttes i 3,19 (ligesom i 1 Mos 1,1) til at beskrive hele

INDLEDNING

universet ved de to modsætninger. Tilsvarende beskriver *strømmene* og *skyerne* i 3,20 alle kilder til det livgivende vand.

Metonymi – et navnebytte, som bruger en ting som et billede på noget andet. For eksempel bruges *tunge* og *hænder* i 6,14 til at betegne en persons tale og handlinger. En *krone* står i 27,24 for *rigdom* (eller måske snarere *kongemagt*).

Personificering – en levendegørelse af et abstrakt begreb, som får tilagt menneskelige egenskaber eller ligefrem optræder handlende som et menneske.

Hyperbel – en overdrivelse; når den bruges i alvor, er den udtryk for et voldsomt følelsesudslag. Agur klager over, at han er for dum til at være et menneske (30,3) og minder om salmistens overdrivelse, når han siger, at han er en orm (SI 22,7).

Litot – en underdrivelse er omvendt et formindskende udtryk. Den er meget lidt brugt i Det Gamle Testamente. Waltke henviser til 10,19: *Med mange ord kan overtrædelse ikke undgås*.⁶¹

Ironi – ironi betyder, at man siger én ting, men mener det modsatte. Den sarkastiske befaling: *Giv øl til den, der er ved at gå til grunde* (31,6) skal pille alkoholen ned af piedestalen. Tilsvarende er Salomos formaning: *Hold bare op med at lytte til belæring, min søn* (19,27), tydelig ironisk ment, for han mener jo det modsatte!

Sproglige virkemidler

I traditionel dansk poesi er det et grundlæggende element, at de forskellige linjer rimer. Vi er vant til stavelsesrim (som enderim) med forskellige variationer.

Det grundlæggende element i hebraisk poesi er parallelle halvvers. De to halvvers kan knyttes sammen på forskellige måder. Vi har været inde på både antitetiske, synonyme og syntetiske parallelismer mellem første halvvers (a) og andet halvvers (b). I nogle tilfælde vil det være nyttigt at opdele yderligere i $a\alpha$ og $a\beta$ eller $a\alpha^1$ og $a\alpha^2$.

61 Waltke, *Proverbs I*, 40. Caird, *Language and Imagery*, 134 hævder, at israelitterne aldrig rigtig opdagede brugen af underdrivelser. Det eneste eksempel i GT, han henviser til er *lidt vand* i 1 Mos 18,4.

Det, der knytter de to halvvers sammen, er først og fremmest indholdet, men de kan også knyttes sammen af en række andre forhold som lyde og stavelser, ord og fraser.

Rim og rytme gør ordsproget lettere at memorere i sin helhed. Vi taler på dansk om *bogstavrim*, hvor to eller flere betonedede ord begynder med en vokal:

Man skal ej slukke ild med olie

eller den samme konsonant:

Man skal ikke skue hunden på hårene

De bibelske vise kendte også til ordspil (leg med lyde og stavelser). De er svære at få med i en oversættelse.

Poetik

Poetikken er læren om digtekunsten, dens former og virkemidler. Dens formål er ikke at finde meningen med en given tekst, men snarere at finde frem til tekstens byggesten og de regler, som er blevet brugt til at samle dem. På en måde er poetikkens forhold til litteraturen det samme, som lingvistikken er i forhold til sproget.

Waltke samler et hierarki af betydningsniveauer i et skema:⁶²

Samlinger
Sektioner
Digte/Afsnit
Underafsnit
Ordsprogpar/strofer/delafsnit
Vers/linjer
Halvvers
Fraser
Ord
Stavelser
Lyde

De nederste seks niveauer er behandlet i de foregående afsnit. Poetikken vender sig fra parallelismer i det enkelte vers til de større enheder, som

62 Waltke, *Proverbs I*, 45.

INDLEDNING

versene optræder i. Ved at kende de former og virkemidler, som bibelske fortællere, digtere og vismænd benyttede for at give deres værker sammenhæng og enhed, kan fortolkeren gennemskue sammenhænge mellem vers, som ikke er klart markeret, men ofte underforstået.

Det store tidsrum, der er gået, fra teksterne blev skrevet i en helt anden kultur og indtil i dag, kan gøre det svært for os at gennemskue, hvad forfatteren tænkte. Her kan poetikken hjælpe os.

I et digt står de enkelte vers normalt ikke alene, men er skrevet og forbundet til en enhed med bindeord, partikler, pronomener og stedord. I prologen er der en række digte, som tydeligt hænger sammen. I 2,1-4 er der en række betingelsessætninger med *hvis* (tre gange) efterfulgt af to eftersætninger indledt med *da* (v. 5 og v. 9).⁶³

I modsætning til digtet, der er skrevet som en helhed, er Salomos ord-sprog og de vises ordsprog primært samlinger af oprindeligt uafhængige sentenser, som i sig selv udtrykker en fuldstændig mening, men som sekundært kan tolkes sammen med andre sentenser, som de er sat sammen med. Disse grupper mangler de sædvanlige sammenbindingspartikler, og det kan derfor se ud, som om de er en tilfældig gruppe af sentenser, der er samlet uden nogen nøje plan.

De nye indsigter i poetikken har åbnet nye vinduer, så fortolkerne kan se hidtil usynlige forbindelser mellem ordsprog og sentenser.

De enkelte ordsprog og sentenser bliver grupperet i *ordsprogpar*, *underafsnit*, *afsnit*, *sektioner* og *samlinger*. Selv om disse grupperinger er sekundære, skal de tages i betragtning i tolkningen af dem.

Det hebraiske ord *māšāl*

Når man skal se, hvad et ordsprog er, er det naturligt at se på ordsprog generelt som en del af mange kulturer, men det viser sig også, at der er forskellige former for ordsprog i Ordsprogenes Bog.

Det hebraiske ord, *māšāl*, som bruges i titlen *Ordsprog af Salomo*, gengives i DO92 på ti forskellige måder. Det bruges 12 gange med oversættelsen *ordsprog* (seks ud af 12 forekomster findes i Ordsprogenes Bog:

63 Ofte er sammenhængen mere tydelig i den hebraiske tekst end i den danske tekst.

1,1.6; 10,1; 25,1; 26,7.9. Det er desuden oversat på den måde i 1 Kong 5,12; Præd 12,9; Ez 12,22.23; 14,8; 18,3). Det hebraiske ord finder vi desuden i Ez 17,2; 21,5; 24,3, hvor det er oversat med *lignelser*, i Sl 49,5; 78,2, hvor det er oversat med *billedtale*, samt i 1 Sam 10,12; 24,14, hvor det er oversat *mundheld*.

En lignelse eller et ordsprog kan bruges negativt om en person eller et folk, og det har medført oversættelsen *spottesang* i Sl 44,15; 69,12; Es 14,4; Mika 2,4; Hab 2,6, *spot* i Sl 44,15; 69,12; Es 14,4; Mika 2,4; Hab 2,6 samt *spe* i Jer 24,9.

Endelig er der en del steder, hvor det betyder en tale. Det bruges for eksempel om Bileams forudsigelser med oversættelsen *spådomsord* i 4 Mos 23,7.18; 24,3.15.20.21.23 og i Jobs Bog i en mere neutral oversættelse *tale* i Job 27,1; 29,1 og *udsagn* i Job 13,12.

Bogens teologi

Tidligere har forskere med hovedinteresse i den nære orient haft stor interesse i at vise ligheder mellem Ordsprogenes Bog og den gamle nær-orientalske visdomslitteratur. Teologer med hovedinteresse i Det Gamle Testamente har kæmpet med at integrere Ordsprogenes Bog i resten af Bibelen.

At frygte HERREN

Ligesom moseloven forudsatte og byggede på patriarkløfterne, sådan forudsætter den salomoniske visdom både løfterne til Abraham og David og moseloven. Nøglebegrebet i visdomsperioden var *at frygte HERREN* – et begreb, som allerede har sin begyndelse i patriarktiden, og som er en tillidsfuld tro.⁶⁴ HERREN er Guds eget navn, som er åbenbaret til Israel i forbindelse med hans udvælgelse af og hans pagter med dem (1 Mos 12,8; 2 Mos 3,15; 6,2-8).

64 Walter C. Kaiser, Jr., *Toward an Old Testament Theology* (Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 1978 [paperback 1991]), 46.

INDLEDNING

Salomo tilskriver Gud en lang række egenskaber og handlinger, som på tilsvarende måde tilskrives ham af Moses og profeterne. Gud er skaberen af verden (1 Mos 1-2; Ordsp 3,19-20) og af menneskene (5 Mos 4,32; Ordsp 14,31; Es 42,5). Han er den samme levende Gud, der straffer det onde (5 Mos 32,35; Ordsp 5,21-22; Nah 1,2), og den samme, som trøster sit folk og kender deres veje (5 Mos 23,15; Ordsp 5,21; 15,3; Jer 16,17). Han er den Almægtige, som leder historiens gang (5 Mos 4,19-20; 29,4; Ordsp 16,1-9.33; 19,21; 20,24; Es 45,1-13), og dog er han nærværende i verden, holder regnen tilbage og lader det regne (5 Mos 11,13-17; Ordsp 3,9-10; Hagg 1,10-11), opdrager sine børn (5 Mos 8,5; Ordsp 3,11-12; Es 1,4-6) og svarer i sin nåde på bønner (5 Mos 4,29-31; Ordsp 15,8.29; Es 56,7). Han er nådig og barmhjertig (5 Mos 4,31; Ordsp 28,13; Es 63,7), har behag i retfærdighed og hader uretfærdighed (5 Mos 10,17; Ordsp 11,1; 17,15; Es 1,16-17).⁶⁵

Det er klart, at der er en del ligheder mellem dele af Ordsprogenes Bog og hedenske visdomsværker, som for eksempel Amenemope. Det betyder, at vi må finde en teologisk forklaring på det forhold. Man kan forestille sig, at der var en fælles religiøs tradition i det tidlige Israel, som både præster, profeter og vismænd øste fra, idet de lagde vægt på hver deres emner. Det var dog ikke sådan, at de afviste de hovedemner, som de andre tog op.⁶⁶

En anden mulighed er at se på indholdet i Ordsprogenes Bog. Ordsprogenes Bog blander det, der tilsyneladende er verdslige ordsprog, som kan have haft en oprindelse uden for Israel, med klart teologiske ordsprog, som relaterer til HERREN. Salomo bevidner, at han har optaget og tilpasset ordsprog af andre vismænd (22,17), men han tilføjer, at det var, *for at du kan sætte din lid til HERREN*. Med andre ord forankrede han ordsprogenes sandhed og løfter i Israels Gud.

65 Se også Bruce K. Waltke, »The Book of Proverbs and Old Testament Theology«, *Bibliotheca Sacra* October-December (1979), 305.

66 John F. Priest, »Where is Wisdom to Be Placed«, i *Studies in Ancient Israelite Wisdom*, The Library of Biblical Studies, udvalgt, redigeret og forsynet med et prolegomenon af James L. Crenshaw (New York: KTAV, 1976), 285.

Hertil kommer, at det er nødvendigt med en teologisk forklaring.⁶⁷ Den hænger sammen med en skelnen mellem to hovedbegreber: *frygt for HERREN* (*yir'at YHWH*)⁶⁸ og *frygt for Gud/gudsfrygt* (*yir'at 'ēlōhīm*). Gud har åbenbaret sin vilje på to måder: til alle mennesker gennem samvitigheden og til hans pagtsfolk gennem den særlige åbenbaring – gennem moseloven, visdomslitteraturen, profetlitteraturen og salmerne. *Gudsfrygt* bliver ofte brugt i forbindelse med den naturlige åbenbaring, mens *frygt for HERREN* som regel sættes i forbindelse med den særlige åbenbaring.

Når der tales om *frygt for HERREN*, betyder det ikke primært en skræk og angst for at stå over for HERREN. Det kan der i visse tilfælde være tale om. Moses og Esajas oplevede deres syndighed, da de stod over for den hellige Gud (2 Mos 3,1-6 og Es 6,1-7).

Det afskrækkende og tiltrækkende ved guddommen finder vi et tydeligt eksempel på i 2 Mos 14,31.⁶⁹

Begge dele bliver kombineret mange steder, for eksempel i 5 Mos 10,12. Israel skal både frygte og elske HERREN. Det hjerte, som frygter og elsker Gud på en og samme tid er ikke delt, men forenet i et samlet religiøst svar til Gud.⁷⁰

Der er dog ikke et fuldstændigt skel mellem de to betegnelser *gudsfrygt* og *frygt for HERREN*. *Gudsfrygt* motiverer mennesker til en moralsk rigtig holdning, selv når staten forlanger noget andet (1 Mos 20,10-11; 2 Mos

67 Waltke, *Proverbs I*, 66–67. Se også Bruce K. Waltke, »The Fear of the Lord: The Foundation for a Relationship with God«, i *The Dance Between God and Humanity: Reading the Bible Today as the People of God* (Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans, 2013), 296–99.

68 Det hebraiske ord *yir'â*, som indgår i udtrykket *yir'at YHWH* er oprindelig en infinitiv i femininum (*at frygte*), som har udviklet sig til et substantiv: *frygt* (se f.eks. Es 7,25; Jon 1,10.16). I DO92 er det altid oversat som en verbalform i Ordsprogenes Bog.

69 Se Waltke: »The Fear of the Lord«, 292 og Walther Eichrodt, *Theologie des Alten Testaments* (Leipzig: J. C. Hinrich, 1933–39), Bd 3, s.23. Eichrodt bemærker, at israeliternes frygt, da de så, hvordan HERREN udfriede dem gennem Sivhavet, men lod talrige egyptere drukne, førte til, at *de troede på HERREN og på hans tjener Moses*.

70 Waltke: »The Fear of the Lord«, 292.

INDLEDNING

1,17). *Frygt for HERREN*, som præger Ordsprogenes Bog, når det gælder moralske forhold, er på linje med *guds frygt*, som præger Amenemope. Derfor må man forvente, at de ligner hinanden.

Ordsprogenes Bogs ligheder med hedensk visdomslitteratur er en naturlig del af dens menneskelige tilblivelse i en bestemt historisk situation. Den teologiske betydning er ikke afhængig af, at de enkelte ordsprog er originale. På samme måde er der lighedspunkter mellem dele af den mosaiske lovsamling og lovsamlinger fra Assyrien og Babylon og andre steder i den nære orient. Det samme kan også siges om Israels salmer. Den teologiske betydning af Det Gamle Testamente hviler på dets forbindelse med HERREN, Israels Gud. Den teologiske betydning af Ordsprogenes Bog ligger i dens udsagn om, at HERREN frembragte visdommen, åbenbarede den for menneskeheden, og at han er den, der opretholder den åbenbarede moralske orden.

Læren om Gud

Der er henvisninger til Gud ved navn i 94 vers i Ordsprogenes Bog og ved pronomen i 11 vers i kap. 1-9, så vel som ved andre betegnelser i 23,11; 24,12 og måske 21,12. Der er således henvisninger til Gud i mere end 100 ud af 915 vers. De fleste af disse henvisninger er i Samling II (10,1-22,16).⁷¹

Bogen henviser næsten udelukkende til hans egentlige navn HERREN (*YHWH*), som forekommer 87 gange. Når navnet bruges i Det Gamle Testamente, understreger det Guds selvåbenbaring til Israel og lægger vægt på, at han personligt indgår i et pagtfællesskab med dem. Det er sandsynligvis i denne betydning, Israels konge og vismænd brugte navnet i Ordsprogenes Bog.

Det andet navn, *Gud* (*ʿĕlōhîm*), optræder kun fem gange – tre gange som et navn på Israels Gud (2,5; 3,4; 25,2) og to gange som navn på ens personlige Gud (2,17; 30,9). Dette navn har i Det Gamle Testamente den funktion at pege på Guds magt, styrke og herredømme over alle folkeslag.

71 Lennart Boström, *The God of the Sages: The Portrayal of God in the Book of Proverbs*, Coniectanea Biblica 29 (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1990), 33–34 (if. Waltke, *Proverbs I*, 67).

Det bliver ofte brugt i kontrast til mennesker (f.eks. 4 Mos 23,19). Vismænd er repræsentanter for denne Gud.

Skabelsesmotivet findes i to digte i prologen (3,19-20; 8,22-31), fem gange i ordsprogene i Salomo I (14,31; 16,11; 17,5; 20,12; 22,2), en gang i Salomo II (29,13) samt én gang i Agurs selvbiografiske digt (30,2-4). Digtene handler om Guds skabelse af universet, mens ordsprogene handler om skabelsen af menneskene. Somme tider bruger digtene billeder og udtryk, som vi også kender fra hedenske myter, uden at de låner deres teologi (3,20; 8,29; 30,4).⁷²

Salomo og Agur bruger talen om HERREN som skaber som grundlaget for at undervise om visdom og ikke først og fremmest for at lovprise Guds skabergerninger, som David gør det i sine salmer.

Ordsprogenes Bog taler om Guds transcendens (det, at han er før alt og over alt, som han har skabt).⁷³ Guds transcendens og almagt indebærer, at han er uransagelig. Kongens hjerte eller motiver er uudgrundelige i hans jordiske herredømme, hvor meget mere så ikke Gud i hans almagt. Kongen udforsker rigets sager (25,2b), men ingen kan udforske Guds handlinger (25,3a). Et menneske kan være ude af stand til at se klart, når det gælder egne motiver, så det bedste, det kan gøre, er at overgive sine planer til den alvidende Herre, som kan gøre planerne til virkelighed (16,2-3). I Amenemopes Visdomsbogs 21. kapitel læser vi: *Sandelig, du kender ikke Guds Planer, saa du kan heller ikke erkende Morgendagen*.⁷⁴

Ordsprogenes Bog taler også om Guds immanens (det, at han er en person, der er nær hos sit folk og særligt hos de hjælpeløse og de retfærdige). Herren nævnes flere steder som de fattiges, enkens og den faderløses hjælper (f.eks. 14,31; 15,25; 23,10-11).^o

HERREN prøver alle hjerter, men kun de retfærdige⁷⁵ opnår hans velbehag (8,35; 11,1.20; 12,2.22; 15,8) og får del i liv, helbred og rigdom (3,1-10; 16,20; 19,17; 28,25).

72 Waltke, *Proverbs I*, 68.

73 Waltke, *Proverbs I*, 69 n20 er meget afhængig af Lennart Boström, *The God of the Sages* i gennemgangen af spørgsmålet om Guds transcendens og immanens.

74 Sander-Hansen, *Ægyptiske Leveregele*, 125.

75 Ordet dækker her både fromhed, tillid til Herren, etisk karakter og opførsel.

SAMLING I (1,1-9,18)

Titel og fortale 1,1-7

Ordsprogenes Bog indledes med en titel (v. 1) og en angivelse af formålet med denne samling af ordsprog (v. 2-6). Det indledende afsnit afsluttes med en angivelse af et motto for bogen (v. 7).

Titel (1,1)

1. Der er tale om en forfatterangivelse i bogens første vers.¹²⁵ Det er først og fremmest Ordsp 10,1-22,16 og 25,1-29,27, der er *ordsprog* af Salomo. Ud over Salomos egne ordsprog ser vi af 22,17 og 24,23, at han samlede og tilpassede ordsprog af andre vismænd.

Salomo regerede fra 970-931 f.Kr.^o Han kaldes *Davids søn* og var den sidste, der var (hele) *Israels konge* . Dermed antydes det, at selv om han

125 I modsætning til sammenlignelige værker fra den nære orient indeholder Ordsprogenes Bog ikke navnet på en adressat, f.eks. Rehabeam, Salomos søn. De nærorientalske værker har typisk navnet på sønnen eller eleven, som vismanden skulle oplære til en gerning inden for administrationen.

fandt inspiration i naturen og menneskers måde at opføre sig på, så gjorde han det i lyset af Israels tro og verdenssyn.

Fortale og motto (1,2-7)

Fortalen, som var skrevet for forældre og lærere, beskriver bogens hensigt (v. 2-6) og adressaterne, nemlig den del af Israels unge, der kan modtage vejledning (v. 4-5), og formulerer i v. 7 bogens teologi med begrebet *at frygte HERREN*.

2. Ordsprogene har en dobbelt funktion:° de skal hjælpe til at *kende*° visdommens substans (v. 2a) og dens udtryk (v. 2b). *At forstå* betyder *at observere, at fornemme, at indse, at erfare*.°

Man kan ikke eje *visdom* uden *belæring*.¹²⁶ Her og i v. 7 er det synonymt med *visdom, forstandige ord*° og *kundskab*. I 23,23 står det desuden sammen med *sandhed* og i 1,7 med *at frygte HERREN*. Det viser, at visdommen og belæringen hører hjemme inden for rammen af Israels religion og verdenssyn.

Ordsprogene i denne bog skal give eleven *indsigt* eller *forstandighed*.° Indsigt er evnen til at skelne og fortolke ord og begivenheder.°

3. For at få indsigten er det nødvendigt at *tage imod*° bogens opdragende *belæring* (v. 2). Den kaldes her for *klog belæring*. Da både visdommen og tilsvarende begreber kan bruges negativt, bliver det understreget, at denne belæring handler *om retfærdighed, ret og retskaffenhed*.

4. Mens v. 3 så tingene ud fra elevens perspektiv (*tage imod*), ser v. 4 det ud fra lærerens perspektiv (*skal give*).° Ordsprogene skal give eleven kløgt, kundskab og omtanke.

Den førstnævnte adressat er den *uerfarne*. Den uerfarne har brug for at blive kløgtig og er i stand til at tage imod belæring. *Den unge mand* (se 22,6)° er den uerfarne i modsætning til gamle (se til 17,6).°

126 *Músar* bruges i DO92 i betydningen *belæring* 11 gange i Ordsprogenes Bog, ni gange i betydningen *formaning*, tre gange i betydningen *opdragelse* (NIDOTTE 2, 480-81).

Kundskab hører sammen med begreber som *visdom* og *belæring* og skal forstås i en religiøs sammenhæng (9,10; 22,12; 30,3). Den uerfarne unge mand må søge kundskaben (15,14; 18,15). Han finder og opnår den (8,9), og han erhverver den (18,15). Den *forstandige* erhverver den (1,5b) og elsker den (12,1). Denne *kundskab* vil beskytte ham i fristelser (5,2) og gør ham i stand til at opføre sig godt og tale godt (12,23; 15,2; 17,27). Tåberne derimod hader kundskaben (1,22.29).

5. En anden gruppe af tilhørere er de *vise*. Salomo inviterer den vise til at lytte til hans ord og *erhverve lærdom*. *Lærdom* er det, man har forstået og taget til sig.^o

Lytte^o betyder i Ordsprogenes Bog, at man hører eller lytter til talerens ord, når de bliver talt, tager dem til sig og adlyder dem.

Den uerfarne bliver klogere ved ordsprogene, og den kloge bliver endnu klogere ved at lytte til vises ord. Salomo demonstrerer selv dette ved at optage og tilpasse en række visdomsord fra andre vismænd (se s. 40).

Eleven skal ikke bare høre ordene og lære dem udenad som en remse. Han skal *erhverve*¹²⁷ *livsvisdom*.

6. Det er nødvendigt, at de forskellige former for visdomsord i Ordsprogenes Bog bliver taget imod og forstået (v. 2b).^o Det sker ved at studere dem igen og igen. De forskellige former for visdomsord er: *ordsprog* og *billedtale*, *de vises ord* og *gåder*.^o Med *ordsprog* og *de vises ord* bliver der refereret til titlen og hovedsamlingerne i Ordsprogenes Bog: 1,1; 10,1; 25,1. *Ord* bliver brugt i indledningen af eller i slutningen af mindre samlinger: 22,17; 30,1; 31,1; Job 31,40 (DO92: *tale*); Præd 1,1. Den vise taler om, at *mine ord* (1,23; 4,4.20) skal forkyndes og følges, og om ord, der skal afvises (22,12).

Ordsprog (se s. 52) er ofte korte udsagn, der har brug for fortolkning og anvendelse på en konkret situation. Det hebraiske ord for *billedtale* findes kun her og i Hab 2,6 (DO92: *hånsord*). Det kan betyde et gådefuldt udsagn, som indeholder satire og sarkasme, men også referere til et indirekte udsagn, som har en skjult betydning, som skal afdækkes. Den

127 Det hebraiske ord *qānā* betyder *købe*, *erhverve*, *eje*. Se 4,5.7; 16,16; 17,16; 18,15; 19,8. Ordet med den modsatte betydning er *mākar*, *at sælge*. Der er flere steder, hvor ordet bruges om at erhverve *visdom* (1,5; 16,16; 18,15).

primære betydning af det hebraiske ord, som her er oversat *gåder*, er: en vanskelig tale, der kræver fortolkning. Det findes kun dette ene sted i visdomslitteraturen, men kendes for eksempel også fra Dom 14,12-19; 1 Kong 10,1; Ez 17,2; Hab 2,6.

7. Bogens motto og grundlag præsenteres med det afgørende udtryk *at frygte HERREN*. Det står her i begyndelsen af bogen for at pege på vigtigheden af en religiøs forståelse af ordsprogene.¹²⁸ *At frygte HERREN* er bogens teologiske grundlag (se s. 53). *Begyndelsen til kundskab* kan forstås om tid (*det første* var kundskaben), om kvalitet (kundskaben er *den vigtigste del*) eller filosofisk (*hovedsagen*). Parallelstedet (9,10) bruger dog et ord, der entydigt taler om tid, og den betydning må derfor også være nærliggende her. På samme måde som der er en sammenhæng mellem bogstaver og læsning, noder og musik, tal og matematik, er der en nøje sammenhæng mellem *at frygte HERREN* og denne bogs indhold.

Visdommen hænger uløseligt sammen med gudsfrygt. Hellig frygt er givet af Gud og gør mennesket i stand til at have ærefrygt over for Gud, så det kan adlyde hans befalinger og tage afstand fra alle former for ondskab (Jer 32,40; sml. 1 Mos 22,12; Hebr 5,7).^o

De dumme står som en kontrast til dem, der lader sig vejlede af bogens ordsprog, visdom og belæring. De vil ikke lade sig belære i modsætning til de enfoldige og uerfarne. De er overbevist om, at de kan klare sig uden Guds visdom, og derfor *ringeagter*^o de Guds visdom og belæring.

Prolog med afsluttende visdomsdigt (1,8-9,18)

I bogens endelige form udgør de første ni kapitler indledningen til kap. 10-31, ikke kun til Samling II-IV, som var den oprindelige kontekst. Prologen består af ti lovprisninger af visdommen, som er lagt i munden på en far,

128 Samtidig er det tydeligt i den hebraiske tekst, at verset er knyttet til v. 2, hvor vi møder præcis den samme rækkefølge af ordene: *kundskab, visdom og belæring*.

der taler til sin søn, og to udvidede taler af visdommen til den uerfarne unge.^o Disse 12 belæringer har til formål at motivere sønnen og den uerfarne til at tage imod kundskaben, så de kan undgå de ondes lette penge og de former for sex, som tilbydes af den fremmede kvinde.

Der er to modstridende syn på verden, der gør sig gældende, og det er nødvendigt at vælge mellem dem. Der er ikke nogen tredje vej. Det er visdommen/tåbeligheden, det gode/det onde og livet/døden.

På visdommens vegne taler faderen til sin søn hjemme, og den litterære figur, *Visdommen*, taler til den uerfarne i byporten.

Det er et spørgsmål om liv eller død. De to verdenssyn bliver også symboliseret ved gentagne billeder af to veje (1,10-19; 4,10-19) og to huse (2,18-19; 9,1-6.13-18).

Umiddelbart er faderen og de onde mænd (bortset fra den fremmede kvinde i 9,13-18) mennesker, som hører til i denne verden. Derimod er *Visdommen* et himmelsk væsen. Hendes modpart går rundt på gaderne og forsøger at lokke de unge mænd. Denne modsætning kunne tyde på, at *Tåbeligheden* også er et billede og dermed går ud over det, der hører til i denne verden. Det bliver også bekræftet, når vi ser personificeringen af tåbeligheden i det afsluttende visdomsdigt (9,13-18).

Belæring 1: Opfordring til at lytte til Visdommen og til at afvise syndernes opfordringer (1,8-19)

Den første belæring følger en struktur, som vi støder på flere steder. Den begynder med en opfordring til, at sønnen lytter (v. 8).

8. Der er to indledninger til den første belæring. Den første er v. 8-9 og den næste er v. 10. Vers 8 begynder med en typisk tiltale og følges af en motivation i v. 9.

Opfordringen *lyt* binder belæringen sammen med fortalen og identificerer dermed sønnen med den vise, der lytter for at øge sin visdom (1,5).^o

Tiltalen *min søn* viser, at faderen opfatter sønnen som sin åndelige arving og ikke kun som sit biologiske afkom. Da bogen er blevet til i et samfund, som var mandsorienteret, tales der om sønnen og ikke om datteren.

De egyptiske visdomsbøger er adresseret til forfatterens sønner og aldrig til elever, som ikke hører til i familien, mens faderen i visdomslitteratur fra Mesopotamien tiltaler eleven *min søn*. Elisa kalder Elias for *min fader*, da han ser ham fare til himlen (2 Kong 2,12).

Det er interessant, at der her i begyndelsen af prologen og igen i begyndelsen af Samling II (10,1) er nævnt begge forældre (*din fars formanig* og *din mors belæring*). Både faderen og moderen har en autoritet og en opgave med opdragelse af børnene.

Formanig er en oversættelse af *mūsār*, som i fortalen (v. 2-3 og v. 7) blev oversat *belæring*. Det knytter dermed en sammenhæng mellem fortalen, bogens motto og prologen. Ordet, der her er oversat *belæring*, er ordet *tōrā*, som ofte oversættes med lov, men også kan have betydningen *belæring, undervisning*. Det forudsætter et forhold mellem læreren og eleven, hvor læreren udøver autoritet over eleven, og hvor eleven har visse forventninger til læreren.

9. Grunden til, at man skal lytte til belæringen og ikke afvise den, er, at der er en løn i vente. *Yndig* er den kvalitet ved noget, som gør det behageligt eller tiltrækkende for andre (se 3,4.22; 4,9; 5,19; 11,16; 13,15).^o

Kæderne om halsen symboliserer i de egyptiske paralleller vejledning og beskyttelse fra guden Ma'ats side og ikke kun et smykke, som i de to andre forekomster i GT (Dom 8,26; Højs 4,9). Tolkningen ud fra egyptiske paralleller kan finde bekræftelse i resten af prologen, hvor den vise søn gentagne gange bliver lovet vejledning og beskyttelse (f.eks. 2,8.10-11; 3,23; 4,6.11).^o

10. Belæringen begynder med en fornyet henvendelse til sønnen og en opsummering af situationen, hvor *syndere* lokker ham. Den grundlæggende betydning af *at synde* er: *ramme ved siden af målet*.¹²⁹ Når det bruges teologisk, betyder det at ramme ved siden af Guds standard. Synd er vendt mod Gud og består i at være ulydig mod hans ord (Sl 51,6). *Syndere*^o er en karakteristik af mennesker, der er optaget af at vende sig fra Gud.

129 Den ikke-teologiske brug af verbet *hāṭa'* finder vi i Ordsp 8,36: *Den, der går fejl af mig* (sml. 19,2); i Dom 20,16, der taler om bueskytter, der *kunne ramme på et hår uden at fejle*, og Job 5,24: *finder du ingen mangler*.

De lokker sønnen bort fra den retfærdige vej og dermed til at begå fejl. Læreren taler til elevens vilje: *Giv ikke efter!*

11. Læreren gentager den tænkte situation¹³⁰ og uddyber det, *de siger*. Udtrykket bruges til at anføre den konkurrerende, fiktive tale. På den ene side lyder det som en løves brøl: vi vil myrde. Men på den anden side hører vi også slangens list: De tilbyder spænding (v. 11-12), lette penge (v. 13) og tilhørsforhold til en bande (v. 14).

Synderne kommer med den samme opfordring som skøgen i 7,18: *Kom!* Ordet betyder også *gå* og antyder dermed for første gang i prologen det vigtige billede *vejen* (se v. 15 og 19).

Vi lægger os på lur er et udtryk, der ofte bruges om rovdyr, der ligger på lur efter deres bytte (Sl 10,9; Klages 3,10-11). *Blod* henviser til en voldsom død og står for det myrdede offer.^o Det parallelle udtryk: *vi lurur på,*^o afslører synderne, som lægger planer for mordet på deres ofre. Synderne fordømmer sig selv med deres ord. De beskriver selv deres ofre som *uskyldige*.¹³¹ *Uden grund* er med til at understrege, hvor alvorlig forbrydelsen er. Måske er der et ordspil med det samme hebraiske ord, som i 1,17 oversættes *forgæves*.

12. *Vi sluger dem som dødsriget* antyder, at de er i forbund med dødsriget. Ordet, der er oversat *de retsindige* (DO92), kan også betyde *helt eller med hud og hår* (DO31). Det antyder, at de rammer deres ofre pludseligt, uden at de har mulighed for at beskytte sig selv.^o

Dødsriget er der, hvor mennesker kommer efter døden. Ofrene må vente på, at retfærdigheden sker fyldest efter døden. *De, der er gået i graven*, er gået en vej, hvorfra der ikke er nogen vej tilbage (se 5,5).

130 Som Meinhold, *Die Sprüche*, 53 siger, ville de ikke selv udtrykke sig så klart. De ville skjule deres sande hensigter for at kunne lokke andre til at slutte sig til dem.

131 Det hebraiske ord *nāqī* (*uskyldig*) bruges kun her og i 6,17 i Ordsprogenes Bog. Det hører til juridisk sprogbrug og betyder *uden skyld* og står somme tider sammen med *retfærdig* (2 Mos 23,7). *Uskyldig* står ofte sammen med *blod* (f.eks. 5 Mos 19,13; 27,25; 1 Sam 19,5; 2 Kong 21,16).

Ekskurs: Dødsriget, graven og døden

Ordet for *dødsriget* (*šē'ôl*), bruges ni gange i Ordsprogenes Bog. Det kan bruges om de onde/tåbernes endelige skæbne (5,5; 7,27; 9,18). Det kan også bruges om alle (15,11; 23,14; 27,20; 30,16), men betyder da ikke den endelige skæbne (1,12; 15,24). Her og andre steder har ordet nærmest betydningen *graven*.¹³²

Substantivet *šē'ôl* findes 66 gange i Det Gamle Testamente, hvoraf de 58 gange er i poesien. De bibelske digtere bruger mange billeder til at beskrive dødsriget/graven. Dødsriget har en mund/gab (Sl 141,7), som det *spærrer op* (Es 5,14), og som aldrig mættes (Ordsp 27,20; 30,16). Ingen kan undslippe dets magt (Sl 89,49; Højs 8,6), men nogle bliver reddet fra dødsriget (Sl 49,16; Ordsp 23,14; Hos 13,14). Det er som et fængsel med *bånd* (2 Sam 22,6) og et land med *porte* (Es 38,10). Det er et land, som ingen kommer op fra (Job 7,9). Rige og fattige, store og små ligger sammen (Job 3,17-19). Det kaldes for *tavshedens land* (Sl 94,17) og *glemselens land* (Sl 88,11-19).

Dødsrigets ødelæggende natur bliver forstærket ved tilføjelsen af *underverdenen*, der er en oversættelse af det hebraiske ord *ʾabaddôn* (Ordsp 15,11; 27,20).¹³³

Graven (*bôr*) er egentlig det hul, som er indgangen til graven. Et andet ord for graven er *šahat*, der kan betyde en faldgrube (Sl 7,16), men som mange steder betegner de dødes opholdssted (Jon 2,7 [DO92: *graven*]).

Ordet *død* (*māwet*) bruges ofte sammen med dødsrige og grav. Det tilsvarende verbum bruges hundreder af gange om den naturlige død af mennesker, dyr og planter. Substantivet er af teologisk interesse, fordi det berører problemerne med, hvor de døde er, og hvordan deres tilstand er.

Substantivet *død* kan bruges i seks forskellige betydninger.

- 1) *Som død i modsætning til liv*. Der er i Det Gamle Testamente ofte en kontrast mellem liv og død som to valgmuligheder (5 Mos 30,19; Ordsp 18,21; Jer 21,8). Der kan være tale om en vej, der fører til livet og en vej, der fører til døden (14,12; 16,25). En tekst er så klar, at den beskriver *livet* som *ikke-død* (se 12,28).
- 2) *Døden som de ondes retfærdige skæbne*. På grund af menneskers syndige handlinger, fortjener de døden (5 Mos 19,6: [*ikke*] *skyldig til døden*).
- 3) *Holdninger til døden*. Døden var omgærdet af mystik og angst og blev derfor beskrevet med ord som en søvn (Sl 13,4). De, som hader Gud, elsker døden, hedder det med overdrivelse i Ordsp 8,36. Tanken om døden skaber ofte følelser af angst (Sl 55,5), panik (1 Sam 5,11) og bitterhed (1 Sam 15,32), hvorimod den nytestamentlige tanke om døden som en søvn eller en befrielse, som man kan længes efter (2 Kor 5,1-10; Fil 1,21-26), ikke findes i Det Gamle Testamente.

132 Se Waltke, *Proverbs I*, 116 og Alexander Heidel, *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels* (Chicago: The University of Chicago Press, 1949, 2. udg., Phoenix Edition 1963, 10. opl. 1975), 170–91.

133 Ordet *Abaddon* findes i DO92 i Åb 9,11, hvor det er navnet på *afgrundens engel*.

- 4) *Døden som et sted*. Døden kan være stedet, hvor de døde er. Det ses de steder, hvor ordet står parallelt med dødsriget (se SI 89,49) og underverdenen (Job 28,22).
- 5) *Døden som en personifikation*. Selv om døden ikke skal opfattet som et selvstændigt væsen eller en guddom som guden *Mot* i de kana'anæiske tekster (se 2,18), findes der steder, hvor døden er personificeret. Den bliver anset for at være en stærk fjende af menneskeheden (Højs 8,6). Den er i stand til at slå ihjel (Jer 18,21), og Bildad taler om *dødens førstefødte* (Job 18,13).
- 6) *Sejr over døden*. Døden har dog ikke det sidste ord, for man kan ønske at blive sparet for døden (SI 78,50) eller at blive befriet fra døden (Jos 2,13). Man kan blive forløst eller udfriet fra døden (Job 5,20 [DO92: reddet]).

Som et teologisk begreb bliver døden som helhed set som en negativ slutning eller i det mindste afbrydelse af livet. Døden er den naturlige følge af svaghed og sygdom. Livets ånd ophører og vender tilbage til skaberen, mens kroppen lægges i graven og vender tilbage til jorden (1 Mos 35,18-20).

Graven er ikke det sidste. Den bliver ofte set som en port ind til en anden form for eksistens, som måske er tåget og usikker (Es 14,9-12). Der er et håb om, at livet ikke ender med døden, men at der på den anden side af døden er tale om en fornyelse af livet (Job 19,25-27; SI 16,10-11; Dan 12,2).

13. Motivationen, som driver disse syndere, er grådighed. De går efter ofrenes *kostbare gods*¹³⁴ og siger: *vi fylder vores huse med rov*. *Rov* er det bytte, som man tager fra en besejret fjende (se 4 Mos 31,11). Når de har huse, betyder det, at det ikke er omfarende tyvebander, men folk i samfundet, som plyndrer deres naboer. Disse skurke har store huse i den bedste del af byen. De opfordrer den unge mand til at deltage i deres ugerninger.

14. Det slutter med opfordringen til at *slå sig sammen med* synderne (ordret: *kast dit lod med os*; sml. 16,33), så de kan få del i byttet. De lokker ham med, at han vil kunne få større gevinst ved at slå sig sammen med dem. De har *fælles pung*.

15. I slutningen af belæringen skifter faderen fokus fra synderne og deres lokkende ord til sin egen advarsel. I de første to vers advarer han mod at slutte sig sammen med røverne (v. 16), fordi retten vil sejre (v. 17). Endelig argumenterer han for syndernes tåbelighed (v. 18). Overgangen

134 *Gods* gengives andre steder med *velstand* (10,15) eller *rigdom* (3,9; 11,4; 28,8). Det betegner det, der står fast, altså ejendom og besiddelser. I 12,27 betyder det dog markens rigdom, dvs. de dyr, man kan jage. I 20,15-16 har ordet en adverbial betydning: *nok* (se HAL, 232).

fra den udvidede betingelsessætning (v. 11-14) til følgesætningen (v. 15-19) indledes med en gentagelse af tiltalen *min søn*.

Gå ikke med dem svarer næsten ordret til syndernes opfordring: *kom med os*. Det er det samme hebraiske verbum, der bruges i v. 11 og v. 15.

Vi møder her de to første ord (*vej* og *sti*), som hører til gruppen af ord, der har med vej at gøre.¹³⁵ Dette billede bruges særlig i prologen, hvor det har afgørende betydning (se f.eks. 4,11.14-15.18-19), men også i resten af Ordsprogenes Bog.

Det mest almindelige ord er *vej* (*derek*),^o og det betyder ganske enkelt en vej, man kan rejse på, en vej, der leder til et mål. *Vej* kan bruges om en konkret vej, men kan også bruges billedligt om livsførelse, færd (de enkelte handlinger og valg) og om konsekvenserne af livsførelsen.¹³⁶

En *sti* (*nētibā*) er ikke den direkte vej, men en sidevej.¹³⁷ Det er vigtigt, at sønnen holder sin fod tilbage,^o så han ikke går på den vej, synderne vil lede ham på.

16. Grunden til, at man ikke skal gå på den vej, de lokker med, angives i v. 16:^o *de løber efter det onde!* Vurderingen af, om en handling er god eller ond, kan afhænge af den, der udtrykker den. Esajas klagede over, at der i Israel var folk, der kaldte det onde godt og det gode ondt (Es 5,20). Salomo definerer det, der er ondt, i lys af Israels Guds love og regler. Det kan både betyde, at en handling er moralsk ond, og at der følger en ulykke. Blodet, som udgydes, kan både være de uskyldige ofres blod og syndernes eget blod.

Vers 16 findes næsten ordret i Es 59,7a, der bliver citeret i Rom 3,15, hvor det understreger menneskets tilbøjelighed til at ødelægge det for andre. Den eneste forskel er, at Es 59,7a i den hebraiske tekst taler om *uskyldigt blod*. Ordet *uskyldigt* findes hverken i Ordsp 1,16 eller Rom 3,15.¹³⁸

135 Det tredje ord *vej* (*ōrah*) er et poetisk synonym for *vej* (*derek*). Det fjerde ord, *spor* (*ma'gāl*), findes kun i de første ni kapitler (f.eks. 2,9.15.18; 4,26).

136 Samme dobbelthed (realistisk og symbolsk betydning) findes i egyptisk litteratur (Shupak, »Stylistic and Terminological Traits«, 221).

137 Dom 5,6 taler om *stier*, *langt fra alfarvej*. Jer 18,15 taler om *spor* i modsætning til *veje*.

138 Vers 16 udelades i nogle af de ældste håndskrifter af LXX (se McKane, *Proverbs*, 268). Meinhold, *Die Sprüche*, 55–56, mener, at v. 16 er en senere tilføjelse, og at en redaktør har placeret teksten fra Es 59,7a, fordi det giver en bedre begrundelse for v. 15 end v. 17. Der kan dog være grund til at antage, at det er Esajas, der har

17. Syndernes levevis er ikke kun forkert, den er tåbelig. Deres tåbelighed, når de ikke forstår konsekvenserne af deres handlinger, bliver stillet over for fuglene. Enhver fugl, som Gud har skabt, har et gudgivet instinkt, som får den til at forsøge at undgå en fælde.

Udtrykket *nettet* (sml. 29,5) *udspændes* kunne tyde på, at fuglefængerer kommer bagfra og kaster nettet hen over fuglen, i stedet for at spænde nettet ud foran fuglen.^o Der findes egyptiske billeder, som viser fuglefængere, som sniger sig ind på fuglene.

18. Fuglene ser fælden og undgår den, mens synderne lægger sig på lur. Men de fanger sig selv. *Det bliver deres eget blod, de ligger på lur efter* (se v. 11). Den vise søn vil med faderens hjælp nu kunne afsløre den fælde, som synderne sætter op med deres ord.

Faderen kommer med det afgørende ord. Synderne går selv i fælden, og det rammer dem selv. Det blod, de lå på lur efter, endte med at blive deres eget blod, og det er *deres eget liv, de lur på* (se 1,11).

19. Faderen ender sin belæring med at komme med en generalisering ud fra disse skurke. *Sådan går det*¹³⁹ alle, der skaffer sig vinding på en uretfærdig måde. Det at skaffe sig *vinding* kan være i neutral betydning som i Sl 30,10, men oftest gælder det en ulovlig, uretfærdig gevinst (1 Sam 8,3).¹⁴⁰ Den uretmæssige vinding tager *livet af sin ejermand*. Denne belæring slutter med at give udtryk for bogens fundamentale sammenhæng mellem gerninger og konsekvenser: synden avler skade (sml. Gal 6,7).

Mellemstykke: Visdommens formaning af og advarsel til de uerfarne (1,20-33)

Visdomslæreren vender tilbage til en positiv opfordring til at lytte til visdommen. Både her og i kap. 8 og 9 er der digte, hvor *Visdommen* op-

citeret Ordsp 1,16 (se Waltke, *Proverbs I*, 184n20). De to halvvers i vers 16 findes også i Ordsp 6,17b og 18b.

139 I den hebraiske tekst har vi billedet med vejen: *ken 'orhôt (således er vejen for)*.

140 Samuels sønner lod sig lede af egen *fordel* (*bāša'*).

træder som en person.^o Det hebraiske ord for *visdom* (*hokmā*) er hunkøn, og visdommen opfattes derfor som en kvinde.

Mellemstykket består af en indledning med situationsbestemmelse (v. 20-21) og en tale (v. 22-31), som i slutningen viser følgerne af at forholde sig på den ene eller anden måde til visdommens tale (v. 32-33).

20. *Visdommen*^o venter ikke på, at tilhørerne kommer af sig selv. Hendes prædiken finder sted *på gaden* og *på torvene* i modsætning til inde i hendes hus.¹⁴¹ *Visdommen råber*¹⁴² for at blive hørt. *På gaden* betyder egentlig bare *udenfor*. *Torvene* er der, hvor det offentlige liv finder sted. Der var ikke meget plads i de snævre gader, men ved byporten var der et sted, hvor man kunne mødes. I en stor by som Jerusalem var der flere torve (Jer 5,1). *Hun løfter sin røst* peger på en ivrig og følelsesfuld situation.¹⁴³

21. Det ser ud, som om hun vælger det højeste sted som talerstol.^o Ordet *råbe* er ikke en oversættelse af det samme ord, som blev brugt i v. 20, men af et ord, som også har betydningen *kalde på* (se v. 24). Her betyder det *råbe ud, proklamere*. *Byportene* var solide og statelige bygninger, som havde et antal portrum, hvor blandt andet retssager blev afgjort. Der var en ret smal passage, så det var muligt at lukke porten og standse fjender, der ville trænge ind. Hun vælger indgangen eller åbningen til byportene. *Visdommen* taler ikke hemmeligt som de syndere, faderen har advaret imod.

22. Der tales til de *uerfarne*, som nævnes både i v. 22 og i v. 32. Talen begynder anklagende: *Hvor længe* [...]? Det er egentlig kun den første af de tre dele af v. 22, der er en direkte tiltale af de unge *uerfarne*, som måske har forkastet deres forældres oplæring i hjemmene. De er kommet i den alder, hvor de skal træffe en beslutning, om de vil følge rådene i

141 *Visdommen* har en vis værdighed, som det fremgår af indholdet af hendes tale. Hun ytrer sig i offentligheden, og det foregår på samme måde som *Tåbeligheden* (sml. 9,1-6 og 9,13-18). Også *den fremmede kvinde* begynder der med sine lokkende toner (7,10-13).

142 Det hebraiske verbum *rānan* bruges ofte til at beskrive en høj, entusiastisk og glad råben. Et par steder mangler glæden tydeligt (Klages 2,19 [DO92: *klag*]; Sl 84,3).

143 Det bruges f.eks. om Josef i 1 Mos 45,2: *Han græd højt* (ordret: *han løftede sin røst og græd*). I Jer 22,20 udtrykker det sorg. Det bruges om trusler i Sl 46,7: Når Gud løfter sin røst, ryster jorden.

denne visdomsbog eller ikke. I stedet for at tage imod belæringen, elsker de deres uerfarenhed.

Elske^o kan udtrykke et stærkt ønske om at følge nogen (Jer 2,25), søge nogen (Ordsp 8,17), løbe efter nogen (Es 1,23) og holde sig tæt til nogen (5 Mos 11,22; 30,20). I stedet for at følge HERREN og hans åbenbarede visdom vil de være åbne for de lokkende syndere.

Ønske betyder begære eller *hige efter*. Det er udtryk for et stærkt ønske om at opnå noget, som man finder dejligt og behageligt.¹⁴⁴ Det bruges som et synonym til *elske*.

De *hader* kundskab.^o Hade er det modsatte af at elske. Det kan udtrykke Guds fjenders mest intense had (Sl 139,21-22) og en voldelig fjendes had (Sl 25,19), men det kan også bare udtrykke det, som man helst vil undgå (Ordsp 11,15). *Elske* og *hade* bruges ofte i antitetiske paralleller (Præd 3,8; Sl 26,5.8; Mal 1,2-3).^o

Der følger to sidebemærkninger om *spottere* og *tåber*. Det er kun de uerfarne, hun kalder til omvendelse. Ved at nævne spottere og tåber fremsætter hun indirekte en advarsel til de unge. Hvis de fortsætter i deres frafald og forhærdet sig, vil de komme til at hade visdommen. Hun forbereder også den alvorlige advarsel om dommen, som vil ramme alle de frafaldne (v. 29 og 32). Visdommen begynder med de værste: spotterne, som har deres glæde i spotte andre.

23. Visdommen vender tilbage til de uerfarne og kalder dem til omvendelse. De skal vende tilbage. Der er stadig håb for dem, men ikke altid (se v. 29-31). Det hebraiske ord betyder, at man har bevæget sig i én retning og nu går i den stik modsatte retning. Den oprindeligt konkrete betydning kan bruges billedligt om hjertet (sml. 2,2), som går fra ondt til godt, fra tåbelighed til visdom, og ordet bliver det vigtigste ord for omvendelse i Bibelen. Visdommen beder dem vende sig til hendes *retledning*.^o

I andet halvdel af v. 23 beslutter visdommen sig til at komme med en hård prædiken, som følger i v. 24-27. *Jeg vil lade [...] strømme ud* giver udtryk for en ukontrolleret og voldsom strøm, som når en wadi bliver fyldt med vand efter en kraftig regn. Her står det for en voldsom udgydelse af

144 Spotterne glæder sig over at spotte andre. Det er mere tydeligt i DO31, BHD og B2020, som giver en bedre gengivelse af teksten end DO92.

ånd,^o som her sikkert betyder tanker og ord, som kommer lige fra hjertet.¹⁴⁵ Min ånd og mine ord står som parallelle udtryk og peger på, at der tænkes på indholdet af den følgende tale.

24. Visdommens prædiken begynder med en række anklager i v. 24-25, som følges af straffen eller konsekvenserne i v. 26-27.

Fordi indleder fire begrundelser for straffen. Det er dermed en omfattende begrundelse. Visdommen indleder sin prædiken med det samme verbum, *jeg kaldte*, som i v. 21 blev oversat med *hun råbte*. Hun kaldte og gestikulerede,^o som det var almindeligt i den nære orient. Gud advarer altid folk og understreger de alvorlige konsekvenser af deres handlinger, før han sender dommen (Ez 33,7-8; Jon 3,4).

De uerfarne blev kaldt til omvendelse, men de viste uvillighed^o til at følge visdommen, og det vil medføre straf.

25. Nu udpensler visdommen deres skyld. Det er ikke bare sådan, at de ignorerer det, de hører. De vil ikke følge dem og lader dem ligge.^o Det, de hører og ikke vil følge, betegnes som *råd*¹⁴⁶ og *retledning*. *Råd* og *retledning* betyder her den plan, visdommen har lagt, for at den uerfarne kan reddes fra døden.

26. Der sker nu en ændring, som tydeligt markeres med *derfor*. I de foregående vers var de uerfarne i centrum. Nu er det visdommen, der straffer og spotter.^o

145 Munden opfattes som en kilde, som ordene strømmer ud af (sml. Matt 12,34).

146 *Råd* kan if. *NIDOTTE* 2, 490-91 være et godt råd, som Jetro gav Moses om domspraksis (2 Mos 18,19). Det kan også være modstridende råd, som blev givet til Absalom (2 Sam 16,15-17,23) og til Rehabeam (1 Kong 12,6-15). Teologisk bruges det om råd, som Gud giver folket (Sl 16,7; 32,8), men mennesker rådgiver ikke Gud. Det er utænkeligt, at Gud har en rådgiver (Es 40,13). Gud kan kuldaste menneskers råd/plan (Neh 4,9) og råd/forehavender (Jer 19,7). Pedersen siger om udtrykket *Underfuld Rådgiver* (Es 9,5): »Det betyder ikke, at han har 'gode Raad' at foreslaa andre, men at han for hele sit Samfund kan fatte de rette Raad« (Pedersen, *Israel – I-II*, 141). Råd er mere end et forslag, der kan diskuteres.

Visdommen ler ikke ad deres *ulykke*,¹⁴⁷ men over, at retten triumferer over uretten. *Jeres ulykke* kan være den ulykke, som de fortjener,¹⁴⁸ men det kan også være den ulykke, som rammer dem (BHD). Gennem hans latter og spot^o bliver hans overlegenhed og dom udtrykt.^o

Visdommen håber med sine hårde ord på at overbevise den unge mand om at lytte til hende. Hun reagerer på dommen over dem, der ikke lytter, men hun tager ikke initiativet til den. Hvis de ikke er helt uden for rækkevidde, vil de uerfarne kunne regne ud, at HERREN er den, der dømmes, fordi hun siger, at dommen skyldes, at de ikke har frygt for HERREN (v. 29).^o Straffen kommer med sikkerhed.^o *Rædslen* kommer af grundbetydningen *ryste, skælte*.^o

27. Straffen kommer og bliver gentaget næsten ordret i modsat rækkefølge og suppleret med billeder af uvejr og storm. Der er kaos i vente, og det bliver understreget af, at hun bryder det normale med to halvvers og her tilføjer en tredje linje.

Med billederne af *uvejr*^o og *hvirvelvind*^o understreger visdommen intensiteten af den kommende dom.

For at understrege det endnu en gang slutter hun med *når [...] kommer over jer*. *Nød* hentyder til noget, der er snævert og kan være påtvunget af fjender udefra eller ens egne forkerte beslutninger.^o

I egyptiske visdomsskrifter bliver retfærdighedens orden til virkelighed i livet efter døden, men her i Ordsprogenes Bog står spørgsmålet om tid og indholdet af den kommende dom åben.

28. Visdommen reflekterer i slutningen af talen over dommens endegyldighed (v. 28-29). Fordi de uerfarne ikke svarede, da frelsens tid var inde, vil hun ikke svare dem, når dommen kommer over dem. *Da* refererer til den dom, som der er truet med i v. 26-27, og det binder refleksionen sammen med selve talen. *Da vil de kalde på mig*, gælder alle tre typer tåber, som er nævnt i v. 22.º *Kalde på* gentager det første verbum

147 De 24 gange ordet *ulykke* (*'ed*) optræder, er det altid i poesi. I Ordsprogenes Bog refererer det altid til en pludselig ulykke, der medfører stort tab og ødelæggelse af nogen (6,15; 17,5; 24,22; 27,10).

148 Sml. Job 21,17, hvor Job siger, at det *ikke* er sådan, at ulykken altid rammer som en straf.

i talen (v. 21) og antyder en lige gengældelse (lex talionis). Verbet *kalde på* eller *råbe* betyder at påkalde opmærksomhed fra en anden person ved hjælp af stemmen. Her er det sikkert, fordi den, der er blevet straffet, nu har indset, at det er hos visdommen, at det sande liv og sikkerhed findes. Men visdommen tilføjer, at hun ikke vil svare. *De vil søge° visdommen, men finder den ikke.* Det er den værste straf, som er nævnt i Am 8,11-12.

29. Med et *fordi°* bliver det understreget, at dommen er endegyldig. Der er en kiastisk opbygning:

A Dommens endegyldighed (v. 28)

B fordi de ikke angrede (v. 29)

B' fordi de ikke angrede (v. 30)

A' Sikker endelig dom (v. 31)

De hadede kundskab (v. 22) følges op af det vigtige udtryk *at frygte HERREN* (1,7). Hermed bringer visdommen tilhørerne til sagens kerne. Deres bevidste fjendskab er mod Israels Gud og ikke mod en upersonlig verdensorden. Lydighed mod visdommen bliver sat lige med lydighed mod Gud. Fordi de *ikke valgte at frygte HERREN*. Det er et bevidst valg° og et valg, der kan vurderes i lys af visse kriterier (1 Sam 17,40 [DO92: *udsøgte*]; Es 40,20). Tåber, som ikke ser nogen brug for *at frygte HERREN*, fravælger det som en del af deres måde at leve på. Til gengæld vælger de en anden livsstil.

30. For at understrege, at dommen er sikker, gentager hun næsten ordret anklagen fra v. 25. *Lod hånt om* bliver erstattet af *forkastede.*° Deres manglende respekt for visdommen ligger i deres manglende tro på hendes gode intentioner.

31. Det er tydeligt ud fra billedet med frugten, at verset taler om en konsekvens af det foregående. DO92 er lidt utydelig med udtrykket *lad dem*. Det er uklart, hvem der tales til. *Nyde* frugten af deres færd° peger på den nære sammenhæng mellem deres tåbelige gerninger og de fatale konsekvenser, det får for dem. *Det, de har planlagt* bruges her i negativ betydning. De planlagde deres liv uden visdommens hjælp og ønskede alligevel at have et godt og rigt liv. Verset slutter med at vende tilbage til billedet. Med *nyde/spise* tænkes der på begyndelsen af dommen, mens der med *mætte sig med* tænkes på slutningen, hvor dommen har nået dem i fuldt mål.

32. I de sidste to vers bliver konsekvenserne af den rigtige og den forkerte måde at forholde sig på stillet op over for hinanden.^o På den forkerte side står de *uerfarne* og *tåberne*. Der har tidligere (i v. 22) været en tredje gruppe, *spotterne*, men den bliver sikkert regnet til *tåberne* her. Visdommen trækker her generelle konsekvenser ud fra det, hun oplevede fra disse *tåber* i byporten.

Troløshed^o har med ordet *at vende om*^o at gøre, og det oversættes i DO92 med *utro*, *frafald* eller *troløshed* og refererer til Israels *frafald* fra HERREN, dets *troløshed* mod Gud og manglende overholdelse af *moseloven*. De vender sig mod døden, fordi de ikke vender sig mod visdommens retledning, der kunne give dem livet (v. 23).

På samme måde som i v. 26-27 ligger vægten ikke på dem, der tager livet fra dem, men på det *frafald*, som indeholder den dødelige gift. Her siges det tydeligt: *troløsheden dræber dem*.^o

Sorgløshed kan bruges i positiv betydning, *tryghed* (17,1 og Sl 122,7), eller i negativ betydning som her, hvor der er tale om en *følelse af falsk sikkerhed*.¹⁴⁹

33. Som en kontrast til den forfærdelige udslettelse af *tåberne* står den *tryghed*, som de, der *adlyder*^o visdommen, vil opleve, mens de *lever uforstyrret uden frygt for ulykker*. Verbet *bo* siger ikke noget om, hvordan det foregår, men det sikre udtrykkes med ordet *trygt*.^o Dette intensiveres ved, at de også lever *uforstyrret*, hvilket betyder, at de er fri for de ulykker, som de foragter (Job 3,18; Sl 123,4). I v. 26-27 taltes der om *rædslen*, som refererer til de hændelser, der skaber frygt. Her oversættes ordet *ulykker*, der er selve de hændelser, denne gruppe slipper for.

149 Kong Jojakim var *sorgløs* og blev lokket til ikke at adlyde HERRENS ord (Jer 22,21). Antiokus Epifanes skal være *sorgløs*, når han ødelægger mange folk (Dan 8,25) og *under foregivelse af fred* (eller: *i stilhed*) lader han, som om der ikke er nogen fare, inden han angriber fjenden (11,21.24). I Ez 16,49 bruges ordet om Sodoma, som gjorde afskyelige ting, men alligevel levede i *sorgløs tryghed*.